

Pieter JUDSON, *The Habsburg Empire. A New History*

Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press
2016, 567 s., ISBN 9780674047761.

GARY COHEN – PAVEL KLADIWA – IVO CERMAN

Habsburská cesta rozvoje občanské společnosti:

Úvodem diskuzního fóra

Česká historiografie se již dávno shodla na tom, že odmítá úzce národoveckou interpretaci moderních českých dějin. Zatím se jí ale nepodařilo najít shodu ohledně otázky, čím nahradit národ v roli hlavního hrdiny syntéz našich dějin 18. a 19. století. Z toho důvodu je pro českou historiografii zajisté užitečné zajímat se o novou syntézu politických dějin habsburské monarchie 18. a 19. století, která byla autorem i prestižním nakladatelstvím Harvard University Press prezentována jako úspěšný pokus o překonání „národního rámce dějin“ země střední Evropy. Jde o práci amerického historika Pietera Judsona *The Habsburg Monarchy. A New History* z roku 2016.

Cílem následující diskuzní ankety tedy není posuzovat knihu Pietera Judsona z hlediska obecné otázky, zda je či není dobrá, nýbrž poznat argumentační postupy, které uplatňuje ve své knize, aby překonal interpretační omezení dané tradicemi národních dějin a posoudit,

do jaké míry byl úspěšný v překonání „národního rámce“ dějin. Redakce časopisu požádala o názor historiky různých zaměření, kteří mají blízko k tématice dějin druhé poloviny 19. století a Judsonovu knihu již četli. Jako první se k tématu vyjadřuje renomovaný americký historik střední Evropy prof. Gary Cohen (University of Minnesota), jehož interpretační články Pietera Judsona výrazně inspirovaly.¹ Jeho příspěvek je rozšířenou verzí *review article*, který původně vyšel v časopise *Central European History*. Druhý komentář náleží Pavlu Kladiwovi (Ostravská univerzita), jehož specializací je 19. století a který Judsonovo dílo dobře zná. Sám nedávno publikoval v Českém časopise historickém podnětný teoretický článek o překonávání národního rámce v interpretaci českých dějin 19. století.² Jako poslední Judsonovu práci hodnotí Ivo Cerman, který ji četl i z praktického zájmu, jelikož jako

¹ Zejména Gary COHEN, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914*, *Central European History* 40, 2007, s. 241–278.

² Pavel KLADIWA, *Národ jako jediné hodnotící kritérium? Česká země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*, *Český časopis historický* 113, 2015, s. 989–1008.

editor nedávno vytvořil kolektivní knihu, která zpracovávala stejné období s podobnými cíli. Jeho úhel pohledu je dán tím, že se zabývá osvícenstvím a dějinami

přirozeného práva. Judsonova kniha se již stala předmětem obdobné diskuzní ankety časopisu *Central European History*³ a *Austrian History Yearbook*.⁴

Symbióza dynamického státu a společnosti⁵

GARY COHEN

Pieter Judson vytvořil svěží, promyšlenou syntézu dějin habsburské monarchie od konce 18. století do roku 1918. Badatelé ze Severní Ameriky, Spojeného Království Velké Británie a také někteří ze střední Evropy provedli během posledních 35 let řadu nových výzkumů, které před nás postavily vizi dynamického vývoje habsburského státu po 18. století a zpochybnily metodologický nacionalismus staršího dějepisce, které předpokládalo, že národy a národnosti monarchie existovaly jako samostatné etnické skupiny před zrodem moderní nacionalistické politiky. Výsledky bádání z poslední doby upozorňují na to, že vznik moderních národnostních loajalit a vytváření nacionalistických skupinových solidarit souviselo s prací nacionalistických aktivistů. V přehledových pracích v němčině, angličtině, francouzštině, či východoevrop-

ských jazycích se však tyto nové výsledky neuplatnily vůbec nebo jen málo. Většina z těchto prací je stále založena na starém *master narativu* o zpožděné a nedostatečně politické, sociální a hospodářské transformaci a o rozmachu odstředivých národních sil, které vedly k nezvratnému úpadku mocnářství, jenž počíná v šedesátých letech 19. století a vrcholí jejím rozpadem na konci první světové války.

Tento *master narativ* o „závadnosti a úpadku“ habsburské monarchie se poprvé objevil již před rokem 1914. Vyjadřovali ho nacionalističtí politici a novináři z monarchie i ze zahraničí. Badatelé v následnických státech vytvořili ve dvacátých a třicátých letech komplexnější historické výklady, které měly ospravedlnit nezávislost nových států, nebo – v případě rakouské republiky – vyléčit trauma z rozpadu monarchie.⁶

³ Central European History 50, 2017, s. 236–259.

⁴ Pieter Judson, „Where our commonality is necessary...“: *Rethinking the End of the Habsburg Monarchy*, Austrian History Yearbook 48, 2017, s. 1–21.

⁵ Tento recenzní článek představuje autorsky upravenou verzi příspěvku, který byl původně publikován v časopise *Central European History* 50, 2017, č. 2, s. 239–244. Přetiskujeme ho zde v českém překladu se svolením redakční rady časopisu *Central European History*. Přeložil Ivo Cerman.

⁶ Pro základní diskuzi o této historiografii srov. Alan Sked, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918*, Harlow 2001², s. 1–7 (česky *Úpadek a pád habsburské říše 1815–1918*, Praha 1995); John W. Boyer, *Political Radicalism in Late Imperial Vienna*, Chicago 1981, s. xiii–xiv; Týž, *Some Reflections on the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa*, Central European History 22 1989, s. 301–16; Gary B. Cohen, *Neither Absolutism nor Anarchy: New Narratives on Society and Government in Late Imperial Austria*, Austrian History Yearbook, 29–1, 1998, s. 37–61; Týž, *Reinventing*

I v současné době způsobují nacionalistické názory mnohých vědců i čtenářů ze střední a středovýchodní Evropy, že narativ o selhání a rozpadu mocnářství je pro ně pořád ještě užitečný a v mnoha případech nezbytný. V anglicky mluvících zemích začal podobné názory zastávat ještě před rokem 1918 Robert W. Seton-Watson a Henry Wickham Steed.⁷ V roce 1948 pak anglický historik Alan J. P. Taylor publikoval rétoricky nejúčvatnější verzi tohoto narativu.⁸ Podle něj byla habsburská monarchie lapená v pasti raně novověké absolutistické státní formy, která se nedokázala přizpůsobit demokratizačním tlakům, ani vzestupu nacionalistické politiky. Výsledkem byly opakované politické krize v 19. století, jež se často řešily únikem k byrokratickému rozhodování. Taylorova kniha se přetiskuje i dnes.

Naproti tomu Judson ukazuje dynamický stát, který opakovaně uplatňoval prospěšná opatření, aby modernizoval své instituce a svůj provoz. Ta nejkonvenčnější přehledová zpracování dějin monarchie nabízejí popisy s nepříliš pokročilou

analýzou a bez přihlídnutí ke konceptům sociální historie. Naopak Judsonova kniha přihlíží k základním konceptům vývoje vlády a politiky, ale nezatežuje tím výklad. Zdůrazňuje vlny inovací ve vládních strukturách a rovněž politiku, která dala monarchii do konce 19. století diferencovaný systém správy, rozvinutý systém občanských práv, rozvětvené struktury občanské společnosti, moderní vzdělávací a sociální služby a velmi pokročilé rozvíjející se hospodářství. Z toho vyplývá, že budování státu bylo v habsburské monarchii po roce 1780 mnohem úspěšnější, než si mysleli dřívější historici.

Judson se odchyluje od *master narativu* také v tom, že moderní vládní instituce líčí jako něco, co se vyvíjelo v symbióze s myšlenkovým i praktickým postupem občanství a občanské společnosti. Navazuje při tom na tezi mnoha severoamerických a západoevropských historiků, kteří v posledních desetiletích tvrdili, že habsburský stát a nacionalistická hnutí si – navzdory svým sporům – vzájemně vycházely vstříc.⁹ Judson se však nespokojuje s tím, že by

.....
Austrian and Central European History, German Studies Association Newsletter 33, 2008–2009, č. 2, s. 28–38; Mark CORNWALL, *The Last Years of Austria-Hungary: A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*, Exeter 2002, s. 1–13; a také *Forum: Habsburg History*, German History 31, 2013, č. 2, s. 225–238.

⁷ Robert W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London 1911; *Týž*, *Racial problems in Hungary*, London 1908; Henry Wickham STEED, *The Hapsburg Monarchy*, London 1914³ (první vydání 1913).

⁸ Alan J. P. TAYLOR, *The Habsburg Monarchy, 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London 1948; americké vydání: Chicago, University of Chicago Press 1976; česky: *Poslední století habsburské monarchie: Rakousko-Uhersko v letech 1809–1918*, Brno 1998.

⁹ Pro příklady takové argumentace srov. John W. BOYER, *Culture and Political Crisis in Vienna: Christian Socialism in Power, 1897–1918*, Chicago 1995, s. xi–xii; Gary B. COHEN, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914*, *Central European History* 40, 2007, s. 241–78; Laurence COLE, „Für Gott, Kaiser und Vaterland“. *Nationale Identität*

přelal revizionistické teze o vývoji vládních institucí, politiky a vzniku národních loajalit, posouvá je dál. Popisuje, jak státní instituce, činnost správy a kulturní programy pomohly „utvářet lokální společnost“ a jak lokální společnosti a lokální vůdci vzájemně „přispívali k úsilí habsburské dynastie vytvořit sjednocenou a jednotící říši“ (s. 4). Judson ukazuje, že lokální a regionální političtí vůdci včetně většiny nacionalistů konce 19. století spolupracovali v mezích vymezených institucemi a zákony tohoto státu, do jisté míry je využívaly, ale zachovávali ke státu základní loajalitu. Tento výklad bere opravdu vážně postřeh sociálně-demokratického vůdce a pozdějšího prezidenta Rakouské republiky Karla Rennera, že většina nacionalistických aktivistů se střetávala v boji o habsburský stát, ne v boji proti němu.¹⁰ Nicméně závazek vylíčit vzájemně propojený vývoj státu a společnosti, respektive ukázat, jak se společnost či její část průběžně podílela na vývoji státu, vedou Judsona k tomu, že pojem „říše“ („empire“) užívá v širokém a nedostatečně definovaném smyslu. Jak se zdá, občas tím myslí stát *i* společnost. Čtenáři, kteří jsou zvyklí vnímat stát a společnost jako ostře

odlišené analytické kategorie, s tím možná mohou mít potíže.

Po odmítnutí starého *master narrative* o závadách a úpadku Judson odvážně rozvinul svůj vlastní odlišný výklad. Nabízí portrét státníků, kteří byli po většinu období mezi lety 1780 až 1914 ochotni inovovat, aby vyhověli potřebám státu a společnosti. Zdůrazňuje, že občané se na tomto procesu podíleli a od státu očekávali, že jim poskytne to, co potřebovali – spravedlnost, vzdělání, blahobyt a jistý vliv na řízení politiky. Pořád znovu vyjadřovali základní loajalitu k habsburskému státu i to, že jim záleží na něm a na jeho službách, a to přinejmenším do posledních let první světové války.

Judsonova kniha je odvážná ještě v jednom ohledu. Revizionistické bádání posledních 35 let sice zpochybnilo mnoho prvků starého *narrative*, ale nadále máme významné mezery ve znalostech vývoje vládních institucí a politiky, občanské společnosti a měnicího se vztahu vlády k občanům. Judson musí často spoléhat na výmluvné příklady kreativity vládních úředníků a politiků, kteří měnili instituce a politiku v reakci na nové podmínky a přenést to na jiné oblasti vládního

.....
der deutschsprachigen Bevölkerung Tirols 1860–1914, Frankfurt am Main 2000; trž., *Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperial Austria*, Oxford 2014; Laurence COLE – Daniel UNOWSKY (ed.), *The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*, New York 2007; Pieter M. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Ann Arbor 1996; Jeremy KING, *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*, Princeton, NJ 2005; Daniel L. UNOWSKY, *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*, West Lafayette, IN 2005; Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca, NY 2008.

¹⁰ Rudolf SPRINGER (= Karl RENNER), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*, Leipzig 1902.

a veřejného života, kde jsou známy obecné výsledky, ale ne všechny procesy, které k nim vedly. Svými trefnými postřehy rozšiřuje jednotlivé objevy nedávného bádání, aby předestřel jejich širší implikace pro vztah státu a občanů, což jistě podnítl debatu a další bádání.

Diskuze o vyvíjejících se vládních a právních strukturách a politických událostech má v Judsonově knize centrální místo, ačkoliv nabízí také řadu postřehů o měnících se sociálních a ekonomických strukturách, občanských hodnotách a lidové kultuře. Hlavní vývoj v politických a státních institucích je dobře znám a Judson také připouští, že obecně následují konvenční periodizaci (s. 6). Toto je zřetelné zejména v období od osmdesátých let 18. století až do třicátých let 19. století. Judson však nalézá v iniciativách této doby nový význam, jelikož zdůrazňuje úsilí státu zapojit různé části obyvatelstva a odpovídající reakce společnosti. V období po roce 1815 Judson zdůrazňuje úsilí šlechtických vrchností a měšťanů následovat inovativní vize Josefa II. a Leopolda II., i když vláda se zajímala spíše o kontrolu a stabilitu. Judsonova teze o tom, že stát a občané si navzájem vycházeli vstříc, aby podpořili budování státu, mně připadá přesvědčivá, ale občas bych se rád dozvěděl něco víc o hodnotách a cílech sociálních

aktérů, zvláště pro dobu před rokem 1840.

Kniha však rozšiřuje svůj záběr, jakmile překročí třicátá léta 19. století. Narativ sleduje vzájemně provázaný rozvoj státu, občanství a občanské společnosti a proměny sociálních a hospodářských struktur, které přicházejí s erózí raně novověkých korporativistických vztahů. Do tohoto narativu patří i rozmach nacionalistické politiky, ale Judson ukazuje nacionalistická hnutí jako druhotné faktory, jejichž výskyt byl podmíněn širším politickým, sociálním a kulturním vývojem. V tom následuje nedávné revizionistické bádání a práce teoretiků, jako byl Ernest Gellner a Rogers Brubaker.¹¹ V průběhu rozvoje občanské společnosti dokázali nacionalističtí aktivisté vypěstovat a vytvořit národnostní příslušnost a disciplinovat solidaritu k národu. Judson podotýká, že tyto snahy se u obyvatelstva monarchie nesetkaly vždy s úspěchem a ještě na začátku 20. století byli někteří jedinci, kteří o své národnostní příslušnosti neměli rozhodnuto, měnili ji, nebo jim to bylo jedno. Středoevropští historici, kteří jsou zběhlí v nacionalistické historiografii a dokážou rozeznat nebezpečí, jež se skrývá v síle a autenticitě národních identit, jak je podávají konstruktivistické výklady identifikace, asi nebudou mít Judsonův výklad rádi.¹²

¹¹ Srov. Ernest GELLNER, *Nations and Nationalism: New Perspectives on the Past*, Ithaca, NY 1983 (česky *Národy a nacionalismus*, Praha 1993); Rogers BRUBAKER, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1996); Rogers BRUBAKER – Frederick COOPER, *Beyond „Identity“*, Theory and Society 29, 2000, s. 1–47.

¹² Pro příklad rezistence ke konstruktivistickým výkladům národní identity, který sdílejí mnozí středoevropští historici, srovnej esej od českého historika národních hnutí v moderní Evropě, Miroslav HROCH, *From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe*, New Left Review 198, 1993, s. 3–20.

Judson ukazuje vývoj vlády a politického života v době mezi rokem 1800 a devadesátými lety 19. století jako sérii interakcí mezi státem a společností. V období od napoleonských válek až do začátku čtyřicátých let 19. století, kdy vláda říše nenabízela mnoho inovací, se soustředí na tlak a iniciativy, jež vzešly od společnosti. Zhoršující se krize čtyřicátých let 19. století vznikla z konfrontace mezi čelnými představiteli státu a částí občanské společnosti, která očekávala pokrok v principech svobody, občanské rovnosti, systematických zákonů a správy, jež předznamenal sám stát před napoleonskými válkami. S jistotou zřetelnosti tu odhaluje roli šlechty ve formulaci nacionalistických zájmů Poláků a Maďarů před rokem 1848; poněkud méně však zohledňuje práci buditelů českého národa ze středních a nižších vrstev, stejně jako rusínských a rumunských národních aktivistů z vesnic a měst. Judson vynakládá velké úsilí na to, aby zájmy různých národů pojednal s nadhledem a připomněl nám, že ve většině zemí monarchie nereprezentovali nacionalističtí vůdci let 1848–1849 žádná široká lidová hnutí. Judson mohl vysvětlit lépe rozpad autority habsburského státu v roce 1848, kdyby více využil práce znalců, jako je John R. Gillis a Theda Skocpol, kteří ukázali, jak úpadek režimu pomohl odstartovat revoluce 19. a začátku 20. století.¹³

Po roce 1848 reagovali noví vůdci na hrozby a výhody, které vyplývaly z hospodářské a sociální změny tím, že se

vrátili k dynamismu a inovativnosti. Judson dobře vystihuje dvojaký charakter vlády a jejích hlavních politických linií v padesátých letech 19. století, kdy císař František Josef I. a jeho ministři využívali absolutistických metod k tomu, aby oživilí stát coby motor, který změní právo, vzdělání, hospodářství a kulturu. Judson si všímá důležitého posunu ve veřejném diskurzu státních a sociálních vůdců, kteří již nevnímali monarchii jako unii historicky odlišných korunních zemí a regionů, nýbrž jako „sbírku etnicky odlišných národů“ („collection of ethnically different peoples“, s. 240–241).

Mnohé přehledové práce o dějinách habsburské monarchie selžou v tom, jak uchopí vývoj konstituční vlády od šedesátých let 19. století, jelikož detailně vyjmenovávají sled správních a politických iniciativ a měnicí se změn politických a sociálních sil. V tomto ohledu Judson, který v této oblasti provedl vlastní důležitý výzkum, nabízí svěží, mistrovskou diskuzi nejdůležitějších strukturálních změn ve vládě a v politice i souběžných změn v každodenním životě a lidové kultuře, aniž by čtenáře zahlcoval kronikářským sledem rakouských a uherských ministrů a stranických vůdců. Judson zdůrazňuje kulturní zvrat v politickém životě a vládní politice, který usnadnil stát tím, že od šedesátých let 19. století povzbuzoval rozvoj jednotlivých národů (s. 269–270).

Zesilující pocity příslušnosti k národům však existovaly společně s obecně sdílenými vlastnostmi, které měly základ v tom, že občané byli zapojeni do širších

¹³ John R. GILLIS, *Political Decay and the European Revolutions, 1789–1848*, World Politics 22, 1970, s. 344–70; Theda SKOCPOL, *Social Revolutions in the Modern World*, Cambridge 1994.

hospodářských vztahů, navštěvovali veřejné školy, podléhali rakouskému či uherskému správnímu a justičnímu systému a také sloužili v rakousko-uherské armádě.

Po roce 1867 poskytoval oddělený rakouský a uherský stát prostor pro rozvoj občanské společnosti a politickou činnost občanů. Výrazně k tomu přispěla autonomie městských a venkovských obcí a zemských sněmů v rakouské polovině monarchie. Vzhledem k tomu, že chybějí novější práce o správě korunních zemí, jež by byly srovnatelné s tím, co máme k obcím, Judson je více přesvědčivý v tom, jak uchopil činnost a význam obcí, než sněmů korunních zemí. Státní správa v Uhersku se vydala odlišnou cestou, jelikož maďarské politické elity byly odhodlány vytvořit národní stát a zachovat si moc za pomoci silně centralizovaných vládních struktur. Judson si s odlišným vývojem Uherska poradil dobře, když pojednává o prvních desetiletích konstitučního období, ale o uherském vývoji v pozdějších letech už toho nabízí výrazně méně, zvláště o tom, jak se vyvíjela státní správa pod kontrolou centrálních úřadů a jak se měnily vztahy státních úřadů k rozvíjející se občanské společnosti.

Starší historické přehledy se od poloviny devadesátých let 19. století soustředily na opakované politické krize Rakouska a Uherska, aby tím dokázaly, že se prohlubovaly národnostní konflikty, radikalizovaly se důsledky masové politiky a rostlo zoufalství nejvyšších představitelů státu a stran. Tento narativ připravoval čtenáře na to, že rozhodnutí jít v roce 1914 do války byl jakýsi poslední hazardní pokus překonat nástrahy zahraniční a domácí politiky. Vyčerpání armády, státu a společnosti po čtyřech letech války pak vedlo v roce

1918 ke kolapsu monarchie a vítězství opozičních nacionalistů. Naproti tomu Judson následuje nedávné bádání, aby ukázal, že státníci i úředníci vynaložili i uprostřed domácích a zahraničních krizí devadesátých let 19. století značné úsilí na to, aby se vyrovnali s měnícími se silami ve společnosti, ustoupili ze svých požadavků a iniciovali nové veřejné služby, které měly uspokojit sociální potřeby. Rozšíření parlamentního volebního práva v Rakousku, vytvoření nových veřejných služeb v Rakousku a Uhersku, a kompromisy ohledně národnostních práv a zájmů dosažené na Moravě, v Halici, Bukovině a v Českých Budějovicích dokázaly, že stát měl ještě vitalitu a schopnost produktivně se vyrovnat s politickými stranami a sociálními zájmy.

Je však třeba si poctivě přiznat, že tato interpretace funguje lépe pro rakouskou polovinu monarchie než pro Uhersko, kde politický systém i vládnoucí elity mnohem silněji odmítaly strukturální změny i ústupky vůči lidovým vrstvám. I tam však lze vidět, že stát se pomalu vyrovnával se širšími sociálními zájmy. Více monografických studií o občanské společnosti v Uhersku snad pomůže dohnat bádání o Rakousku a v budoucnu doplní nový narativ o Uhersku po roce 1900.

Poslední kapitola a epilog o první světové válce splňují slib Judsonova projektu nejlépe. S využitím nedávných skvělých monografií načrtl živý výklad o těžkostech vojáků i civilistů, tvrdé vojenské diktatuře, perzekuci Čechů a Jihoslovanů kvůli předpokládané neloajlnosti, hospodářském zhroucení a rostoucím nedostatku potravin a nakonec o vyčerpání státu a společnosti v roce 1918.

Judson však připomíná, že přinejmenším první dva roky války držely stát, armáda a společnost pohromadě. Pokud vím, žádný jiný přehled dějin monarchie se nevyrovná tomuto pečlivému, ale srozumitelnému a věcnému zpracování vnitřního a zahraničního vývoje během války.

Vznikající nové národní státy zdědily po monarchii státní správu, zákoníky a struktury občanské společnosti, stejně jako průmyslové, obchodní a dopravní sítě, které vznikly za monarchie. Polsko, Československo, Jugoslávie a Rumunsko byly však samy mnohonárodnostními státy a – jak podotýká Judson – během následujících dvou desetiletí často samy jednaly jako nové říše.

V roce 2014, v jednom přehledovém článku o tom, jak se zachází s habsburskou monarchií ve studiích o první světové válce, vyjádřil John Deak lítost nad tím, že

v nich člověk často naráží na zastaralé chápání státu a společnosti Rakousko-Uherska. I mezi nejlepšími studiiemi o válce jsou takové, které přehlížejí novější výzkumy z posledních 35 let o tom, jak se habsburský stát vyvíjel od šedesátých let 19. století do roku 1918. John Deak tvrdil, že přehodnocení Velké války ze strany historiků povede k tomu, že novějším výzkumům o habsburském soustátí se bude věnovat větší pozornost, což povede k rozhovorům, které pomohou „dát habsburské říši znovu významnou roli v moderních evropských dějinách – zaujme místo, které od rozpadu Rakousko-Uherska v roce 1918 již nemá.“¹⁴ Kdokoliv, kdo by hledal inteligentní a aktuální syntézu dějin habsburské monarchie od konce 18. století, udělá dnes nejlépe, když si přečte skvělou knihu Pietera Judsona.

Sociální modernizace z donucení nebo z přesvědčení?

PAVEL KLADIWA

Pieter Judson je ve střední Evropě známým odborníkem na habsburskou monarchii v 19. století. V předešlých monografiích se ve vztahu k habsburské říši soustředil zejména na tři témata: revoluci 1848¹⁵, zlatou éru a úpadek liberální politiky¹⁶ a konečně na němec-

ký, český, slovinský a italský nacionální aktivismus.¹⁷ V nové knize, jež vyšla už i v německém překladu,¹⁸ rozšířil záběr i na období 1740-1848, zabývá se tedy habsburským soustátím od nástupu Marie Terezie do jeho rozpadu následkem událostí první světové války.

¹⁴ John DEAK, „*The Great War and the Forgotten Realm: The Habsburg Monarchy and the First World War*,” *Journal of Modern History* 86, 2014, č. 2, s. 336–80, zejména s. 337.

¹⁵ Pieter JUDSON, *Wien brennt!: die Revolution von 1848 und ihr liberales Erbe*, Wien 1998.

¹⁶ TÝŽ, *Exclusive revolutionaries: liberal politics, social experience, and national identity in the Austrian Empire, 1848 – 1914*, Ann Arbor 1996.

¹⁷ TÝŽ, *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*, Cambridge (Mass.) 2006.

¹⁸ TÝŽ, *Habsburg: Geschichte eines Imperiums : 1740-1918*, München 2017.

Zaměřuje se na vzájemný vztah mezi státem a společností. Ne úplně srozumitelné mi přijde vymezení, kdy stát vnímá jako širokou škálu rozmanitých kulturních, náboženských a sociálních praktik, zatímco společnost mu představuje stejně významné místo, kde politika působí. Co si pod tím přesněji představit? Podobně neurčitě působí další z centrálních tezí z úvodu knihy, podle které habsburský stát musel být, stejně jako další státy, schopen vzbudit emoční vazbu u svých obyvatel tím, že je povzbuzoval ke spojení jejich individuálních či skupinových zájmů s říšskými zájmy. Když nad tím uvažuji, napadá mne, že určitou emoční vazbu vyvolá u obyvatelstva automaticky každý stát (navíc se všude pěstuje státní politika identit), a hlavně mi přijde zvláštní ono spojení říšské zájmy – předpokládám, že se jimi míní státní zájmy.

Podle Judsona je zapotřebí příběhu, jehož centrálním bodem bude habsburská říše jako hybná síla, ne národy. V tom svém způsobem navazuje na kritiku etnicistních přístupů a předsudků ve středoevropské historiografii, jež se promítla do hodnocení habsburské monarchie. Těto kritice z pera autorů jako jsou Gary B. Cohen, Jeremy King, Tara Zahra, Laurence Cole či právě Pieter Judson jsem se nedávno věnoval na jiném místě.¹⁹ Kritiku etnicistního přístupu jsem ocenil s tím, že souhlasím s jejím základním přístupem, a sice že je třeba brát národ jako způsob náhledu na dějiny, jako jedno z hodnotících kritérií, které by však nemělo být jediné. Otázkou však je, zda ta-

ková negace dosud převládajícího pojetí má sama o sobě dostatečnou nosnost, aby na ní vyrostlo pojetí nové.

Když jsem Judsonovu novou knihu četl poprvé, soustředil jsem se na dílčí věci, na jednotlivé kapitoly. Kniha je napsána svěžím stylem a přináší hodně zajímavých informací. Hlavně k období od roku 1848, které je badatelsky Judsonovi blízké. Ne že by kapitoly ke staršímu období byly špatné – laik asi ani nepozná rozdíl – nicméně mají zřetelněji kompilační charakter. Při druhém čtení už jsem se zaměřil na celkovou koncepci a zdá se mi, že je tu a tam diskutabilní či obtížně sledovatelná. Judson deklaruje, že ústředním bodem je mu vztah mezi lokálními společnostmi a habsburskou říší jako celkem – jak společné říšské instituce, administrativní praxe a kulturní programy pomohly zformovat lokální společnosti v každém koutu státu (s. 14). Tvrdí, že pokud se centrálním bodem zájmu stane říše a ne národní státy, nutně potřebujeme nový generální narativ, kolem kterého budeme uspořádávat naše závěry. Nemusí to být nutně jen jeden narativ, píše Judson, spíše potřebujeme alternativní příběhy širšího spektra (s. 15). Napadá mne, proč se má stát oním centrálním bodem právě říše (*empire*) a co si pod tím vlastně přesněji představit. Působí to na mne dojmem, že Judson nasazuje *empire* vlastně jako bojový prostředek proti nacionálnímu narativu. Zdůrazňuje, že etnická i národnostní klasi- fikace lidí není jen produktem politické práce nacionalistů, ale také výsledkem

¹⁹ Pavel KLADIWA, *Národ jako jediné hodnotící kritérium?: České země v Předlitavsku a (stále) etnicistní česká historiografie*, Český časopis historický 113, 2015, s. 989-1008.

činnosti státu a jeho zástupců, kteří kategorizovali populaci s cílem vládnout efektivněji. S politickým nacionalismem v habsburské střední Evropě nakládá jako se společným produktem říšských struktur a regionálních tradic, ne jako s vyjádřením transhistorických etnických skupin, jak to vnímali nacionální aktivisté v 19. století (s. 9). Politické konflikty nevidí jako nevyhnutelný důsledek základních etnických rozdílů ve společnosti, nýbrž jako iniciátora intenzivnějšího vnímání národnostních rozdílů mezi lidmi (s. 272).

Nicméně jen tím, že se v celé knize vůči nacionálnímu narativu opakovaně vyhraňuje, těžko může vytvořit narativ lepší a přitažlivější. *Empire* jako magnet nepůsobí. Je to pojem de facto chladný, odtaziť. Nebylo by lepší použít jako klíčový pojem třeba *společenský rozvoj*, *kořeny intervenčního státu* (ve smyslu *státu sociálních služeb*)? Něco takového Judson po mém soudu i sleduje. Vždyť na osvícenských reformách vyzdvihuje zejména útok na privilegia korporací a na provinční samosprávu, což podle něj znamenalo nový důraz na občanství, aktivitu centrálních orgánů směřující k ochraně rolníků a jejich sociálních zájmů, podporu obchodu, náboženskou toleranci, vznik skupiny loajálních proreformních byrokratů (osvícenský ideál lásky k rakouské vlasti), počínající profesionalizaci. Reformním étosem nabitá byrokracie však byla demoralizována vývojem v předbřeznové době.

Pro předbřeznovou éru popisuje mimo jiné opatrnou státní podporu vlastenectví za napoleonských válek, jako i fakt, že režim, byť měl hlubokou nedůvěru ve veřejné iniciativy a politickou mobi-

lizaci, musel z důvodu špatného stavu financí po napoleonských válkách tolerovat zakládání řady nezávislých občanských spolků, jež přebíraly některé hospodářské, charitativní a vzdělávací funkce, které si vláda nemohla dovolit platit. Posledně uvedené nové formy aktivismu se koncentrovaly do spolků, vědeckých institucí či muzeí a Judson jim oprávněně přikládá velký význam, který však spojuje s říší:

„*In doing so, these champions of local society pursued their own vision of empire...*“ Toto spojení mi přijde nesrozumitelné. Nebyla to spíše vlastní vize společnosti než říše, a to tím spíše, že takovýto aktivismus se zdaleka neomezoval jen na habsburskou monarchii?

U revoluce 1848-1849 Judson sleduje základní rozpory (národnostní, kulturně-sociální, tedy město versus venkov). Zdůrazňuje, že venkov měl dobré důvody, proč odmítnout politický program stavěný hlavně na konceptu národa. Možná je na místě otázka, jestli venkov tento program odmítl, anebo se o něj jednoduše příliš či vůbec nestaral, na rozdíl od zrušení poddanství.

U padesátých let vyzdvihuje modernizační program, který dosáhl mnohého z toho, po čem toužili liberální reformátoři ve čtyřicátých letech. Reformy prováděla aktivistická byrokracie. Po zavedení ústavnosti v šedesátých letech nastala významná změna. Názvem kapitoly, jež se zabývá šedesátými a sedmdesátými léty 19. století – *Culture Wars and Wars for Culture*, Judson zdůrazňuje, že habsburský stát přispěl k zásadní proměně politiky tím, že stále výrazněji obhajoval svou existenci z hlediska svých schopností podporovat vývoj národů. Boje v Rakousku-Uhersku

(školní aktivisté, jazyková nařízení, cenzury) pak vnímá jako politické a ne jako přirozené produkty vyplývající z multijazykového charakteru společnosti.

V posledních desetiletích existence státu nastala demokratizace související s rozšiřováním volebního práva poté, co se liberalismus v první polovině sedmadesátých let 19. století zkompromitoval. Stále širší okruh obyvatel se účastnil chodu věcí veřejných (volby, obecní samospráva, spolková činnost...) a podle Judsona považoval stát za svůj. Proto nazval kapitolu *Everyday Empire, Our Empire, 1880-1914*. „Kladné body“, které si říše získala u svého obyvatelstva, se vytratily až za první světové války (kapitola *War and Radical State-Building, 1914-1925*). Válka tedy nebyla onou příslovečnou poslední kapkou vedoucí k zániku říše, nýbrž vytvořila zcela nové podmínky v Rakousku-Uhersku, které byly do té doby nepředstavitelné a způsobily situaci, za níž byl kolaps nejen možný, nýbrž i pravděpodobný.

Vracím se k základní myšlence tohoto zamyšlení – je koncept *empire* vhodný a srozumitelný jako centrální osa příběhu? Obsahově kniha je (a podle mého názoru je to tak dobře) hlavně o tom, jak byla společnost postupně stále více a více zaangažována na chodu státu, jak rostl občanský servis a ochrana ze strany státu. Judson vyzdvihuje pokrok dosažený v habsburské monarchii, nicméně takový přístup bez srovnávání má jedno úskalí. Nesleduje modernizační procesy a v rámci nich i rozvoj občanské společnosti a politického života v kontextu celoevropského vývoje, neklade ani důležitou otázku (jakkoliv trochu spekulativní), jak si na tom *empire*

stála ve srovnání s dalšími státy. Stála i v 19. století spíše v pozici urychlovače kladných společenských procesů, anebo je recipovala spíše se zpožděním a pod tlakem společnosti (která byla v 18. století v pozici vůči státu ještě zcela slabá a neautonomní, takže tehdy nemohla nic iniciovat)? Modernizace z přesvědčení se prolínala s modernizací z donucení (strach z revoluce, ze zaostávání státu a tedy ze ztráty velmocenského postavení).

Judson například píše, že vláda byla v předběžnovém Rakousku hlavním hráčem v expandující dopravní infrastruktuře a povzbuzovala průmysl i obchodní a daňovou politiku. Šlechta hrála významnou roli v technických inovacích a v zemědělském průmyslu. Rakouský absolutismus podle něj nezaostával (s. 109, 110). Nabízí se konstatování, že v předběžnovém společenském systému nikdo jiný než stát a šlechta s inovacemi začít ani nemohl. Zjištění, že s nimi začaly právě erár a tradiční elity, má omezenou vypovídací hodnotu. Spíše je otázkou, zda by to v jiném systému nešlo rychleji a efektivněji.

Za srozumitelnější centrální narativ, který by se mohl postavit nacionalisticky laděným *národním příběhům*, mi přijde formování a rozvoj *intervenčního státu/státu sociálních služeb*, který se zajímá o situaci veškerého obyvatelstva a aktivně v tomto směru zasahuje, což začalo právě osvícenskými reformami. Například Lothar Gall píše o nové formě intervenčního státu vyznačujícího se vzrůstajícími zásahy osvícеноho monarchy a jeho byrokracie, přičemž cílem je vzestup hospodářské síly země a tím i státu.²⁰ Intervenční habsburský stát přispěl

i k rozvoji občanské společnosti, někdy i odmítnutím požadavků národních politických elit (respektive zástupců tzv. politických národů) – například odmítnutím v podstatě zpátečnických stavovských desiderii českého a moravského zemského sněmu v roce 1791 a upřednostněním centralistického konstitucionalismu před federalistickým absolutismem v roce 1861.

Pro habsburskou monarchii 19. století nabízí vhodný „nenacionalistický“ *big narrative* Gary B. Cohen. Vztah obyvatel k rakouskému státu se podle něj v průběhu 19. století podstatně proměnil. Nejen že došlo k pokrokům v oblasti občanských a politických práv, ale společnost aktivně spolupracovala a účastnila se na fungování transnacionálního imperiálního státu. Došlo k růstu občanské participace, a to v téže veřejné sféře, která zažila mocný vzestup nacionalistických lojalit. V posledních desetiletích před první světovou válkou došlo ke zformování masových politických stran a dalších mechanismů umožňujících vyjádření zájmů občanů. Stát, ať už na ministerské, zemské, okresní či komunální úrovni, zajišťoval rostoucí škálu služeb, na kterých byla veřejnost hluboce zainteresována. Politická uskupení a zájmové skupiny byly stále více zapoje-

ny do vytváření a poskytování takových služeb zahrnujících vzdělávání, zdravotnictví, hygienu, regulaci obchodu, lokální spořitelni a úvěrní instituce, železnice, silnice, kulturní záležitosti a další. Procesy politické agitace a vytváření veřejné politiky se odehrávaly na mnoha místech mimo parlament a vládu a v pozdní habsburské monarchii měly masové politické strany a zájmové skupiny stále větší vliv na práci centrálních orgánů. Národnostní konflikt v Rakousku nebyl pouze destruktivní, centrifugální proces, jak je obvykle popisován v historiografii. Šlo rovněž o emancipační, centripetální proces, který přestavěl stát způsobem, jenž umožnil všem buržoazním etnickým skupinám být původcem i subjektem vlastního politického osudu.

Zkrátka Cohen vyzdvihuje schopnost evolučního vývoje habsburské říše. Chce opustit starý model, jenž předpokládá rigidní vládní strukturu neumožňující adaptovat se na podstatné změny, jež proběhly ve společnosti. Za rozhodující komponent pro pochopení vývoje občanské společnosti a politického dění v habsburské střední Evropě považuje výzkum vývoje vztahů obyvatelstva ke státu a jejich analýzu vzhledem k národnosti, náboženství a třídě.²¹

²⁰ Lothar GALL, *Zu Ausbildung und Charakter des Interventionsstaates*, Historische Zeitschrift 1978, s. 552-570.

²¹ Gary B. COHEN, *Our Laws, Our taxes, Our Administration. Citizenship in Imperial Austria*, in: Omer Bartov – Eric D. Weitz, *Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands*, Indiana University Press 2013, s. 103-121, zde s. 105; též, *Neither Absolutism nor Anarchy: New Narratives on Society and Government in Late Imperial Austria*, Austrian History Yearbook 29, 1998, s. 37-61; též, *Citizenship and Nationality in Late Imperial Austria*, in: Wakounig, Marija – Mueller, Wolfgang – Portmann, Michael – Suppan, Arnold (eds.), *Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa*. Festschrift für Arnold Suppan zum 65. Geburtstag, Wien–Berlin–Münster 2010, s. 204.

Cohena i Galla lze propojit s aktualizovanou modernizační teorií, jež pojímá modernizaci jako určitý typ sociální změny přicházející v 18. století, spočívající ve specifické výchozí konstelaci, která má svůj původ v anglické průmyslové revoluci a v politické revoluci francouzské a americké. Tato změna tkví v hospodářském a politickém pokroku pionýrských zemí a na to navazujících proměnách opozdílů. Opozdlé společnosti stojí před problémem, jak harmonizovat svou historicky překonanou strukturu s účinkem zvnějšku přicházejících idejí a technik.²²

Velmi sympatické je mi Judsonovo dlouholeté úsilí pojednávat o dějinách habsburské říše z pohledu habsburské říše a jejích občanů jako celku, ne jen z pohledu národních politických elit a jejich státoprávních požadavků. Jsem toho názoru, že česká historiografie dosud nedocenila přínos Předlitavska pro rozvoj českých zemí. Nicméně mám dojem, že vyhraňování se proti národním narativům, což je de

facto koncept *empire*, samo o sobě nevytváří novou osu výkladu. Judsonova kniha navíc nemá klasický závěr, který by na několika stranách reagoval na stěžejní konceptuální úvahy obsažené v úvodu a vše by přehledně nejen zrekapituloval, ale hlavně propojil. Koncept *empire* tak pro mne zůstal vágním, možná jen z nepochopení.

Úkolem české historiografie je vytvořit nové syntetizující práce, jež obsáhnou celkový společenský rozvoj, společenskou modernizaci. Takové pojetí má po mém soudu široký integrační potenciál a obsáhne i národní ideologie a nacionalismus, ale ne jako jediné kritérium hodnocení, jak se dosud někdy děje, nýbrž jako součást sociální a politické emancipace. Jednou z prvních vlastovek je nedávná dvoudílná monografie napsaná pracovníky Historického ústavu Akademie věd České republiky, jejímž centrálním motivem je společnost, „společnost neredukovaná na národ, třídu ani zemi, společnost chápaná v mnohosti projevů politických, sociálních, hospodářských i kulturních jevů.“²³

Rakouská cesta k právnímu státu

IVO CERMAN

Překonávat národní rámec dějin lze různými způsoby. V nedávno vydané knize s podtitulem *Vznikání občanské společnosti*²⁴ jsem k problému přistoupil tak, že jsem na místo národa učinil hlavním hrdinou historie společnost a na místo historie rysů, které jsou důležité pro udržení

zdánlivě přirozeného národního celku, jsem výklad orientoval na dějiny činností, které jsou nezbytné pro udržení uměle vytvořené společnosti. Můj přístup byl výrazně ovlivněn přesvědčením, že národovecká představa o soudržnosti kolektivu na základě vrozených vlastností je

²² Hans Ulrich WEHLER, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975.

²³ Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I–II*, Praha 2014, zde I, s. 7.

²⁴ IVO CERMAN (ed.), *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*, Praha 2016.

nedostatečná, a lidé vlastně ani nemají jinou možnost, než sociální řád udržovat vědomě sociálně-tvornými činnostmi (vytváření práva, provozováním médií, udržováním morálky náboženskou vírou, veřejnou výchovou). Judsonův přístup spočívá za prvé v tom, že klade prioritu na geografický rámec celé habsburské monarchie, čímž překonává rámce nástupnických národních států, a za druhé svůj výklad orientuje na lokální úroveň. V tom se jeho podání výrazně odlišuje od tradičního konceptu dějin rakouského „*Gesamtstaat*“, jak se formoval v 19. století a praktikoval až do 20. století. Tyto tradiční výklady se totiž soustředily zejména na ústřední správu a monarchii zkoumaly zejména jako subjekt mezinárodních vztahů.²⁵ Snížení výkladu na lokální propůjčuje výkladu zdání bezprostředního prožitku dějin, přesně ve smyslu autorova úmyslu soustředit se na „*experience of empire*“ (s. 14).

Paradoxním výsledkem této metody je však skutečnost, že prožitek impéria je ilustrován příklady zejména z méně důležitých okrajových oblastí a nejčastěji se objevují příklady z Haliče. Priorita celkového geografického rámce také

vede k tomu, že se někdy zobecňuje něco, co bylo ve skutečnosti jen regionální zvláštností. Na příklad familiantský systém, který omezoval židovskou populaci, platil jen v českých zemích (s. 69).²⁶ Nebylo to nic, co by působilo v celé monarchii, vždyť by pak úteky českých Židů do Uherska nedávaly smysl. Zrovna tak je pravda asi jen o Haliči, že se ortodoxní rabíni nevyjadřovali k otázce vojenské služby Židů. Pražský rabi Ezechi-el Landau vojenskou službu Židů podpořil slavným veřejným projevem k židovským rekrutům.²⁷ Jindy je iniciativa společnosti zdola ilustrována jevy, které nejsou pravda. Zemědělské společnosti v Čechách 18. století nevznikaly zdola z iniciativy šlechty (s. 30), ale shora na příkaz česko-rakouské dvorské kanceláře.

Kromě důrazu na lokální úroveň obchází Judson národnostní výklad dějin i tím, že si vytváří vlastní subjektivní definice státu a národa. „Stát“ si sám definuje způsobem, který stírá rozdíl mezi státem a společností – v jeho pojetí je státem takřka jakákoliv kolektivní kulturní činnost (s. 5). „Společnost“ si pak sám definuje jako „místo, kde se odehrává politika“ (s. 5).

²⁵ Z hlavních děl a představitelů lze zmínit Hermann Ignaz BIDERMANN, *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee* I, Innsbruck 1867; Alfred ARNETH, *Geschichte Maria Theresia's* I–X, Wien 1863–1879; Alfred Francis PRIBRAM, *Franz Paul Freiherr von Lisola 1612–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894. K tomu Michael HOCHEDLINGER, *Die Frühneuzeitforschung und die Geschichte der internationalen Beziehungen – oder: was ist aus dem Primat der Aussenpolitik geworden?*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 106, 1998, s. 167–179.

²⁶ „*Everywhere in the monarchy, only the eldest son of a Jewish family could marry...*“ (s. 69).

²⁷ O projevu Ezechiela Landaua k židovským rekrutům srov. Pavel SLÁDEK, *Ezekiel Landau (1713–1793). A political rabbi*, in: Ivo Cerman – Rita Krueger – Susan Reynolds (edd.), *The Enlightenment in Bohemia*, Oxford 2011, s. 233–251, zejména s. 248–249; obecně Václav ŽÁČEK, *K počátkům vojenské povinnosti židů v Čechách*, Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice 7, 1935, s. 257–291.

Národ si pak definuje umělý výtvar, který vznikl v podstatě díky působení říše – státu (s. 9, 161, 201). V praktickém úzu v jeho vlastním textu se pak rýsuje jakási hierarchie *local society – nation – society*, přičemž výrazu „společnost“ používá často skutečně ve smyslu všeobecného označení všeho obyvatelstva habsburské monarchie („Habsburg society“, „Austro-Hungarian society“, „imperial society“, s. 405).²⁸

Judsonova definice národa vychází z toho, že národ je uměle vytvářený kolektiv. Tím se ovšem čtenáři zatajuje důležitá odlišnost, kterou mezi národem a společností dělali socialisté a liberálové 19. století.²⁹ A tento rozdíl dělali i nacionalisté. Vzpomeňme na nacionalistické odmítání asimilovaných Židů, zejména pocitovou metodu Richarda Wagnera, kterou u nás napodobil Jan Neruda.³⁰ Judson se tak zároveň připravuje o možnost zkoumat dobové alternativy ke konceptu národa, jeho výklad je vzdor vlastním deklaracím jen další historií národů ve střední Evropě, není to historie společnosti.

K překonání národního rámce dějin si však Pieter Judson pomohl i několika diskutabilními kroky. Předně je to poněkud změněná periodizace dějin rakouského konstitucionalismu, která je spojená s mírným vylepšením stinných období habsburské monarchie. Překvapivé je, že již období předbřeznového režimu líčí Judson jako epochu „zcela rozvinutého právního státu“ (s. 106). Přitom nepokrytě zlehčuje závažnost tehdejšího nesvobodného režimu jako jakési přehánění dřívějších historiků, kteří podléhali „liberálnímu pojetí dějin / their own whiggish version of history“ (s. 105).³¹ Judson se při tom domnívá, že *Všeobecný občanský zákoník* (dále ABGB) již „pouhou zmínkou o občanství“ (s. 77, 36, 54) vytvořil a rozšířil mezi poddanými říše jakousi novou občanskou identitu.

Při těchto pasážích člověka musí napadnout otázka, co podle Judsona přinesla prosincová ústava a navazující zákony, když občanská společnost a právní stát dle něj vznikly již v době předbřeznového Metternichova režimu. Pochybnosti o Judsonově

²⁸ Výrazu *civil society* pak užívá jako protikladu k armádě (*the military*). Srov. s. 390, 391, nebo ve volném smyslu, jako označení pro volnočasové aktivity lidí coby soukromníků v kavárnách a podobně (s. 135).

²⁹ Emancipace „společnosti“ od státu začíná teorii dvojí společenské smlouvy v přirozeném právu 17. století, pokračuje v teoriích utopických socialistů a německých liberálů v 19. století. Na začátku 20. století němečtí nacisté ideu umělé „společnosti“ zavrhlí ve prospěch „přirozeného“ národa. Srov. Jonathan BEECHER, *Victor Considerant and the Rise and Fall of French Romantic Socialism*, Oakland 2001, s. 2; Christophe CHARLE – Laurent JEANPIERRE (ed.), *La vie intellectuelle en France I*, Paris 2016, s. 159–215; Carl SCHMITT, *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar – Genf – Versailles 1923–1939*, Hamburg 1938.

³⁰ Richard WAGNER, *Das Judentum in der Musik*, Leipzig 1869; Jan Neruda vydal svůj příspěvek v Národních Listech a ve sbírce *Studie krátké i kratší*, Praha 1876. Srov. zvláštní číslo časopisu *Judaica Bohemiae* 46, 2011, č. 2 – „Jan Neruda and Jews: *Texts and Contexts*“. Souhrnně tento postoj vyjádřil nacistický právník Ernst FORSTHOFF, *Der totale Staat*, Hamburg 1933.

³¹ Narážka na schematicky pokrokové liberální pojetí historie, kterému se v Anglii říkalo „*whig idea of history*“. Toto pojetí dějin zavrhl průkopnická esej Herbert BUTTERFIELD, *The Whig Interpretation of History*, Harmondsworth 1931.

úsudku ještě zvyšuje jeho problematické rozhodnutí datovat „liberální říši“ („liberal empire“) již od dob neoabsolutismu a stírat tím rozdíl mezi porevolučním neoabsolutismem a konstituční monarchií, která přichází v roce 1861. Začátek konstitučního režimu v jeho výkladu nepředstavuje žádný zlomový mezník, je utopen v nitru kapitoly *Mid-century modern* jako by šlo o nijak podstatnou událost. Zmíněná kapitola začíná další chválou neoabsolutismu, který dle Judsona „položil základy liberální říši“ („laying foundations for the liberal empire“). Ve srovnání s širokou rétorikou chválící údajný *Rechtsstaat* v době Metternichově, je vskutku překvapivé, jak málo prostoru věnuje Judson otázce občanských práv v prosincové ústavě. (s. 255, 261) Celou širokou problematiku občanských práv v prosincové ústavě redukuje na okrajovou poznámku, že ústava tentokrát obsahovala „a bill of rights based largely on the Cremsier/Kroměříž draft voted in 1849.“ (s. 261) To je vše. O soudním aparátu, který vznikl po roce 1867 za účelem ochrany občanských práv, nemluví vůbec. Důvodem přitom není snaha o úspornost, protože k zemskému statutu okrajové Bosny a Hercegoviny z roku 1910 poskytují obsáhlé převyprávění komentáře jakéhosi Karla Lampa (s. 378-81). K mnohem

důležitější prosincové ústavě neříká nic. Člověk si klade otázku, na čem má podle Judsona být založen onen *Rechtsstaat*, když ústavy zmiňuje jen v okrajových poznámkách a vývoj právní vědy zcela ignoruje.

Dalším problematickým krokem při překonávání národního rámce dějin je Judsonovo rozhodnutí líčit dějiny rakousko-uherské monarchie jako úspěšný příběh vzájemného soužití, kdy se národy monarchie postupně naučily vyjednávat a uzavírat spolu kompromisy. Důkazem mu je údajné tvrzení historika Lothara Höbelta, že politici se na veřejnosti sice hádali, ale v zákulisí pokračovali ve vzájemných vyjednáváních (s. 315). Úspěšné završení tohoto vývoje řadí Judson do posledních let před první světovou válkou, tedy do doby konečného zablokování parlamentního života, kdy národnostní spory alespoň v Čechách vyústily v lavinu postupného rozdělování institucí i teritoria na české a německé části. Na druhou stranu je přínosné, že Judson připisuje zásadní úlohu zajímavému reformnímu plánu Ernesta Koerbera, který charakterizuje jako snahu o „shift from the national to the local“ (s. 258). Za tímto tajemným sdělením se skrývá fakt, že jádrem Koerberova plánu byla obnova krajského zřízení a rozdělení krajů podle národností, což se ale u Judsona čtenář nedozví.³² Bylo by jistě záhodno,

³² Protokoly otiskl Ernst RUTKOWSKI (ed.), *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderen Besichtigung des böhmisch-mährischen Raumes I–II*, München s. 371–442; Ernest KOERBER, *Studien über die Reform der inneren Verwaltung*, in: Alois CZEDIK (ed.), *Zur Geschichte der k. und k. Ministerien 1861–1916 II*, Těšín 1917, s. 419–452. Dobová diskuze v *Studien über die Reform der inneren Verwaltung*, Wien 1905; *Enquete der Kommission zur Förderung der Verwaltungsreform*, Wien 1913; *Länderautonomie. Sonderheft der österreichischen Zeitschrift für öffentliches Recht* 3, 1916/1917, Heft 1/2; srov. Luboš VELEK, Koerberovy česko-německé smířovací konference 1900, ČNM - řada historická 168, 1999, s. 28–53.

aby česká historiografie tento reformní projekt znovu přehodnotila, nicméně nelze přehlédnout, že v Čechách vyzněla Koerberova reforma jen jako další katalyzátor česko-německého rozdělování země.³³

Judsonův výklad začíná v tomto okamžiku získávat poněkud pohádkový charakter. Rozpad rakousko-uherské monarchie se za těchto okolností jeví jako nepochopitelná záhada. Proč se monarchie rozpadla, když národy nabývaly stále lepší kompetence ve vzájemné komunikaci a dospěly k vytváření kompromisů? Judson jej vysvětluje zásahem reakcionářských sil v armádě (s. 385, s. 390), které chtěly zvrátit demokratizační vývoj společnosti zpět k disciplinované minulosti, a k tomu využily válku. Pod tlakem války se jim skutečně podařilo dostat společnost pod svou kontrolu, ale jejich plán jim nakonec nevyšel. Zaplatily za to rozpadem říše, k níž ovšem přispěli i nacionalističtí politici, k nimž Judson řadí Tomáše Garrigue Masaryka (s. 407).

Toto pohádkové pojetí dlouhodobého vývoje není zcela jistě hodno následování. Jde o typ výkladu, kde je prioritou určitá

narativní linie s morálním ponaučením, již jsou někdy dost násilně podřizována fakta. Judson fakta nefalšuje, jen si vybírá ta, která se mu hodí k příležitostné ilustraci morálního příběhu, který chce vyprávět. Někdy se dopouští i faktografických chyb, které ale nejsou vždy motivovány snahou přizpůsobit fakta narativu.³⁴ Myslím, že tento typ výkladu lze výstižně označit jako „narativ“.³⁵ Judson v podstatě jen plní úvodní slib svojí knihy: „We desperately need new general narrative around which to organize our findings“ (s. 15). V Čechách výraz narativ špatně chápeme, pokud si pod tím představujeme jednoduše popularizační vyprávění o historii. Je to výklad, kde je prioritou narativní linie. Autor narativu je ve svém výkonu omezen vlastně jen tím, co je ochotna akceptovat odborná čtenářská veřejnost a tím, že musí směřovat k dobově konvenčním morálním hodnotám. V případě Judsonova narativu je onou morální hodnotou odmítnutí národního státu.

Judsonův narativ má čtenáře poučit o dosud přehlížených výhodách mnohonárodnostní říše, které dosud neviděl,

³³ Srov. František JOKLÍK – Antonín HUBKA, *Vládní předlohy jazykové. Vládní předloha o krajských vládách*, Praha 1900; Alfred ABLEITINGER (*Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem des Jahres 1900*), Wien 1973 hodnotí reformu jako pokus o přesun od reprezentace národností k reprezentaci sociálních skupin, jenž se udal pod vlivem sociologie Koerberova učitele Lorenze von Stein.

³⁴ Například vůdce rakouských liberálů Mühlfeld se nejmenoval Eduard ale Eugen (Pieter JUDSON, *The Habsburg Empire*, s. 255), vojska Marie Terezie nemohla stihnout obsadit Mnichov už v roce 1741 (s. 26), Národní Politika nebyl orgán Strany národně socialistické (s. 406), argument o přirozeném právu národa na sebeurčení byl novinkou Masarykových realistů a sociálních demokratů, ne cílem, který by čeští nacionalisté sdíleli již od roku 1848 (s. 259), bitva na Bílé hoře byla 8. listopadu (s. 435).

³⁵ Srov. Philip CARRARD, *History and Narrative: An Overview*, Narrative Works 1, 2015 (online: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/23790>, 7. 8. 2017), Důležitější než definice je fakt, že američtí historikové sami často užívají pojmu k autoreference žánru, ve kterém píší. Například „Our narrative of the period...“, Srov. John DEAK, *Forging a multinational Empire*, Stanford 2015, s. 102.

protože ho zaslepovaly tradice nástupnických národních států. Bohužel do svého narativu nezačlenil intelektuální dějiny epochy, v jeho pojetí *empire* vládne národům pomocí kulturních symbolů, architektury a slavností, zatímco občanská společnost se zdola buduje tím, že lidé chodí do kavárny, bouří se v ulicích (s. 339, 371) a (za války) udávají své spoluobčany (s. 398–399).³⁶ Dějiny věd nejsou nyní v módě, ale udržení mírumilovného soužití společnosti v mnohonárodnostní říši se bez nich neobešlo. Změny, které přinesla industrializace a urbanizace, si vynutily rozvinutí nových vědních oborů – přirozeného práva, právního pozitivismu, kamerálních a politických věd a sociologie. Myslím, že právě v tomto ohledu dalo Rakousko světu cosi významného – zejména v právní vědě. Lidé ve střední Evropě potřebují nejen zábavný narativ, ale i správnou diagnózu vývoje moderní politické kultury, pro kterou byla doba osvícenství, liberalismu a sociální demokracie klíčová. Špatná diagnóza tohoto vývoje může vést k tomu, že zavrhnou ony prvky kultury, které jsou užitečné (například právní pozitivismus) a vyzdvihnou prvky, které ve skutečnosti škodí. Mám na mysli právě pouliční násilí nebo udavačství. Je potřeba vědět, jak to u nás

vypadalo s vývojem sekulárního práva, konstitučního státu a formováním názorů na společnost jako alternativy k národu. Bohužel Judsonův narativ v tomto bodě moc užitečný není, jelikož namísto historického myšlení o státu a společnosti nabízí své vlastní subjektivně vytvořené definice, které na dobový vývoj idejí neberou žádný zřetel. Sledování izolovaných slov jako „nation“, „state“, „people“ a „patriotism“ či „vlast – fatherland“ k tomuto úkolu nestačí.

Podceňování intelektuálních dějin se projevuje i v tom, že Judson nehledá počátky nových názorů na občanství a společnost ve výuce přirozeného práva na osvětských univerzitách, ale v okruhu zednářů, zemědělských společností, salonů (s. 30–31) a kaváren (s. 162). Přeceňování zednářů a jejich zásluh o modernizaci společnosti je klíše starší historiografie.³⁷ Nebylo by lépe vnímat i učence jako součást společnosti? Pokud jde o osvobození poddaných, které občanské rovnosti předcházelo, tak tento problém Judson poněkud zamlžuje tím, že směšuje nevolnictví a poddanství. Roku 1781 i 1848 šlo podle něj o zrušení *serfdom*. Josef II. je zrušil jen z větší části, ale některé jeho prvky prý existovaly dál. Roku 1848 prý šlo o zrušení roboty, jež byla jedním ze

³⁶ „Denunciation became a new instrument for upholding general principles of legality and fairness.“ P. JUDSON, *The Habsburg Empire*, s. 399. Dodejme, že ve skutečnosti se udávání často dělo proti tzv. keřasům, což byli obvykle židovští obchodníci. Ti se ke konci války stali například v Kolíně obětí pouličních protizidovských bouří.

³⁷ Původně to bylo zásluhou zejména německé a rakouské nacionalistické historiografie (Kurt Hancke, Fritz Valjavec), která zednáře obviňovala jako původce liberalismu, po válce historici jen obrátili hodnotící znaménka. Srov. Kurt HANCKE, *Beiträge zur Entstehungsgeschichte des europäischen Liberalismus*, Berlin 1942; Georg FRANZ, *Liberalismus. Die deutschliberale Bewegung in der Habsburgermonarchie*, München 1955, s. 214–220.

zbytků nevolnictví. Představa, že ABGB nastolilo občanskou identitu a *Rechtsstaat* je pak zřejmě opět důsledkem výše zmíněné metody, kdy se sleduje jen historie pojmu, ne vývoj právního myšlení. K vytvoření občanské identity nestačilo vydání občanského zákoníku. Výraz „občanský zákoník“ znamená jen tolik, že šlo o úpravu soukromého civilního práva (*bürgerliche Gesetze*), tedy o vztahy mezi jednotlivci. Nešlo o vztah občana ke státu. A to i přesto, že ABGB obsahuje úvodní obecné úvahy o roli práva a slavné §§ 17-18 o právech osob. Hlavním tématem tohoto zákoníku byly otázky manželství, svateb, pozůstalosti a obchodní směna. Konstatování existence rakouské *Staatbürgerschaft* v §28 se týká teritoriálního působení tohoto soukromého práva, ne vymezení občanovy pozice vůči státu.

Idea právního státu je bohužel přesně to, co ABGB chybělo. ABGB je úpravou soukromého práva, ne veřejného. Obecný úvod a §§ 16-17 o právech jsou zbytkem původní Martiniho předlohy, a vycházejí tudíž jen z obecných přirozenoprávních schémat 18. století, ne z platného veřejného práva. Zeiller, který ABGB dokončoval, si to uvědomoval a chtěl je

odstranit, protože do kodifikace soukromého práva ani nepatří.³⁸ Údajně výstižně tvrdil, že když rakouský občan nemůže mít svobodu politickou, dává mu ve svém zákoníku aspoň svobodu v soukromém životě.³⁹ Věty o osobních právech v ABGB nezdůvodnil existencí právního státu, ale tím, že jsou to přirozená morální práva, k nimž člověk stát vůbec nepotřebuje.⁴⁰

Úvahy o tom, zda nad soukromým právem stojí ještě veřejné právo a nad ním právní stát, začala právní věda řešit až mnohem později. I Rakousko se k vztahu občana ke státu vyjadřovalo jen v kodifikacích soukromého a trestního práva – revolucionáři roku 1848 byli souzeni dle definice vzpoury v trestním zákoníku z roku 1803. Slovo *Rechtsstaat* sice již v době romantismu existovalo, ale právní koncept státu ještě ne. Vulgárně se tento výraz často chápe jako označení pro zvláštní německou představu státu, který respektuje zákony a vyvine k tomuto účelu i instituce, které dohlížejí na dodržování zákonů, a to i ze strany státu.⁴¹ Ve skutečnosti – jak upozorňoval již rakouský právník Hans Kelsen – by takové chápání pojmu *Rechtsstaat* bylo jen zbytečným pleonasmem, který sugeruje, že

³⁸ Dieter GRIMM, *Das Verhältnis von politischer und privater Freiheit bei Zeiller*, in: týž, *Recht und Staat der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1987, s. 212–232, zejména s. 217–218.

³⁹ Josef UNGER, *Zur Revision des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs. Eine legislativpolitische Studie*, Grünhuts Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart 21, 1904, s. 1–18, zde s. 2.

⁴⁰ D. GRIMM, *Das Verhältnis*, s. 218.

⁴¹ V anglosaské literatuře se často spojuje s představou, že šlo o jakousi německou náhražku skutečné parlamentní demokracie. Pro tuto lidovou představu o Rechtstaatu srov. Henry FRIEDLANDER, *German Law and German Crimes in the Nazi Era*, in: Frederick C. DeCoste – Bernard Schwartz (edd.), *The Holocaust's Ghost*, Edmonton 2000, s. 283–289.

stát a právo jsou dvě odlišné věci, neboli že může existovat „stát“ před právem.⁴² *Rechtstaat* je výrazem pro „stát“ jako právní koncept. Jak se shodují právní teoretici, myšlenka hledat právní koncept státu bez příměsí politického myšlení se rodí až s dílem Carla Friedricha Gerbera *Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts* z roku 1865.⁴³ V době předběřnového romantismu, kdy vzniklo ABGB, převažovalo ve střední Evropě i v jihoněmeckých konstitučních monarchiích organické pojetí státu, které namísto právní formy sledovalo materiální obsah.⁴⁴ Místo úvah o právní povaze státu se spoléhalo na historický vývoj orgánů státu. Postupné ujasňování teoretických pozic i vytváření praktických institucí k ochraně občanských svobod je v Rakousku až otázkou dlouhého vývoje po prosincové ústavě z roku 1867, vývoje, který Judson nechává bez povšimnutí. Při tom ale teprve vznikem říšského soudu v roce 1869 a správního soudu roku 1876 dostalo Rakousko instituce, které mohly dohlížet na dodržování občanských práv ze strany státu. Nicméně uvážíme-li, že

třeba tisková svoboda nebyla dosažena ani do konce monarchie a že neexistovala žádná rakousko-uherská ústava, přičemž zdrojem té předlitavské byla císařova vůle, pak se lze oprávněně ptát, zda rakousko-uherská monarchie skutečně stihla stát se právním státem.

Český čtenář asi zalituje jen toho, že v *Epilogu* nemá Judson pro Československo tolik lásky a pochopení jako pro symbolicky ovládanou rakouskou monarchii. Československá republika měla jistě mnoho nedostatků – kromě nacionalismů některých stran, a socialismu jiných stran, to byla i korupce a slabost právní kontroly státu,⁴⁵ ale parlamentní demokracie u nás vydržela, a to není zase tak malý počín. Judson svým jednostranným zaměřením na nacionalismus znovu brání sám sobě vidět jiné dobové alternativy a ocenit, že úsilí o budování občanské společnosti pokračovalo i po roce 1918.⁴⁶ Historické tradice nástupnických „národních států“ ostatně nezastíraly návaznost na Rakousko do té míry, jak Judson tvrdí. Oficiální interpretace československé marxistické historiografie

⁴² Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Wien 1960 (první vydání 1934), s. 288, 314–320.

⁴³ Carl Friedrich GERBER, *Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts*, Leipzig 1865. Srov. Georg JELLINEK, *Allgemeine Staatslehre*, Leipzig 1914, s. 64; Rainer GROTE, *Verfassungsorganstreit*, Tübingen 2010, s. 14.

⁴⁴ Zejména Johann Christoph ARETIN – Carl ROTTECK, *Staatsrecht der constitutionellen Monarchie I*, Leipzig 1824; Carl ROTTECK – Carl WELCKER (edd.), *Staatslexikon oder Encyclopedie der Staatswissenschaften I–XV*, Altona 1834–1843. K tomu Georg JELLINEK, *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, Freiburg 1892, s. 12–39.

⁴⁵ Na to upozorňuje Ivo CERMAN, *Obranyschopná a zkorumpovaná demokracie* (aktualne.cz, 23. 9. 2013, anketa: „75 let od Mnichova“)

⁴⁶ Na druhou stranu je však třeba přiznat, že tento vývoj nechávají stranou i čeští historici soudobých dějin, kteří nepřihlížejí k tomu, co o první republice píšou pedagogové či právníci.

dokonce zdůrazňovala návaznost první republiky na Rakousko, aby ji zdiskreditovala. Podle oficiální interpretace ministra osvěty Václava Kopeckého česká buržoazie na Rakousko navazovala a k odtrhnutí ji donutily až vzpoury dělnictva vyvolané bolševickou revolucí v Rusku.⁴⁷ Tato interpretační linie se držela v českém dějepiscectví až do pádu komunistického režimu.⁴⁸ Úvodní představy Pietera Judsona o úloze národních tradic nástupnických států tedy nejsou úplně správné. Novější česká právní historiografie se rovněž naučila oceňovat návaznost na Rakousko a v převratné práci Zdeňka Kühna získala naše věda dokonce velmi propracovanou interpretaci střeoevropských právních tradic.⁴⁹ Kühnova kniha vyšla již roku 2011 v angličtině, možná by mohla opravit představy amerických kolegů o nacionalistickém charakteru české historiografie.⁵⁰

Myslím, že česká odborná historiografie u nás nechce být orientována nacionalisticky. Pokud u nás v odborné historiografii přezívají omezení daná nacionalistickým zúžením dějin, pak to je proto, že nejsou dosud rekonstruována

fakta o tom, co přesahovalo tento rámec. Nicméně česká právní historiografie již tento rámec překonala a skutečně nijak netají fakt, že na rakouské právo se po roce 1918 „navazovalo“. Těžko ale souhlasit s tím, jak Judson zlehčuje rozdíl mezi nástupnickými státy a zaniklým impériem (s. 388). Rozlišovat republiku od monarchie určitě užitečné je, ale není užitečné nahrazovat republikánskou formu pojmem *national state* a stírat pak mezi oběma rozdíl. Návaznost na rakouské právo, které Judson vyjadřuje Rašínovým soukromým bonmotem, vyjadřoval veřejně Rašínův recepční zákon č. 11/1918 sb., ale byla to jen návaznost materiální. Právní forma se změnila.⁵¹ Nemělo by se přehlížet, že Československo i Rakousko se ve svých republikánských ústavách snažily odstranit chyby, které jim vadily na rakouských poměrech, což je vidět třeba v důvodové zprávě poslance Václava Boučka o vytvoření ústavního soudu.⁵² Nešlo tedy ani tak o pozitivní navazování, ani paušální odmítání, nýbrž o opravování. Za zmínku stojí, že i v tomto opravování postupovalo Rakousko a Československo zpočátku

.....
⁴⁷ Václav KOPECKÝ, *Pamětní výpisky k historii československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960 (online: http://www.praguecoldwar.cz/1960_Kopecky_KSC-CSR.htm, 5. 10. 2017)

⁴⁸ Jan GALANDAUER, *Vznik československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*, Praha 1988.

⁴⁹ Zdeněk KÜHN, *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace*, Praha 2005.

⁵⁰ Týž, *The Judiciary in Central and Eastern Europe Mechanical Jurisprudence in Transformation?*, Leiden 2011.

⁵¹ Srov. Ján GRÓNSKÝ (ed.), *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. (1914–1945)*, Praha 2005, s. 40.

⁵² Tomáš LANGÁŠEK, *Ústavní soud Československé republiky a jeho osudy v letech 1920–1948*, Plzeň 2011, s. 26–27.

podobně, takže právní historička Jana Osterkamp hovoří dokonce o poválečném „česko-rakouského řešení“.⁵³

Judsonova kniha je čtivá a dějiny habsburské monarchie snesené na lokální úroveň jsou dobrý nápad, který je vskutku slibným východiskem pro moderní pojetí dějin celé monarchie. Zásadní vadou ovšem je, že Judson se v konstrukci poučného příběhu nenechal omezovat nepohodlnými fakty a navíc jej založil

na vlastních čistě subjektivně vymyšlených pojmech, přičemž zcela ignoruje intelektuální dějiny 18. i 19. století. Cíl překonat národní rámec dějin střední Evropy kniha nesplňuje hlavně proto, že je pojata jako výklad omezený na dějiny národů a nacionalismu. Jedinou alternativou, kterou předkládá, je jakési idealizované impérium (říše), které shora ovládá „měkkou formou“ masu jednotlivců.

⁵³ Тамтѣж, s. 26. Srov. Jana OSTERKAMP, *Ústavní soud v meziválečném Československu 1920–1939: Bez-mocní boží v ústavním nebi*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (ed.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918–1939*, I, Praha 2010, s. 386.

Gary Cohen – Pavel Kladiwa – Ivo Cerman

**The Habsburg Road to the Development of civil Society
(Abstract)**

The discussion forum ‘The Habsburg Road to the Development of Civil Society’ is devoted to the recent monograph of the American historian Pieter Judson *Habsburg Empire. A New History* (2016). The discussion forum focuses on the question as to whether Judson’s interpretation succeeded in overcoming the national framework of Czech history. Gary Cohen (University of Minnesota) assesses Judson’s book against the background of recent changes in North American historiography of Central Europe and basically sees it as a successful alternative to the nation-based historical narratives. Judson, in his view, provides an interpretation based on interaction between the citizens and the authorities. Pavel Kladiwa (University of Ostrava) appreciates Judson’s narrative but does not see the concept of an empire as a viable alternative to national history. Kladiwa suggests that a narrative based on the history of the interventionist welfare state would be a better alternative to nation-based historical narratives. Ivo Cerman (University of South Bohemia) appreciates Judson’s intention to base his narrative at a local level. However, Judson’s interpretation of the evolution of the Rechtsstaat is rather misleading. Cerman believes that Judson’s narrative does not provide an alternative to the nation-based interpretations because it is, too, limited only to questions of nationalism and nation-building.

KEY WORDS:

Pieter Judson; habsburg monarchy; american historiography

Miroslav NEMEC – Peter VÍTEK (edd.),
Zbojníctvo na Slovensku. Zborník z vedeckej konferencie, Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013, Krakow, Spolek Slovákov v Poľsku, 2014, 171 s.
 ISBN 978-83-7490-893-1.

Práce se zabývá jedním z velmi vděčných témat slovenské historie, které představuje problematika zbojnictví. Tento fenomén se i dnes poměrně hojně vyskytuje v tamním politickém i uměleckém diskursu a bývá zpravidla celkem kladně reflektován. Autoři, kteří do kolektivní publikace přispěli, si tudíž kladou zcela oprávněnou otázku, jak je možné, že jednání, jež by bylo v jiném kontextu chápáno jako kriminální, je hodnoceno spíše pozitivně. Je přitom samozřejmé, že i tento „druhý obraz“ zbojnictví se v průběhu historie různě proměňoval.

Publikace je členěna do tří hlavních tematických okruhů, jež se zaměřují na zbojnictví a společnost, zbojnictví v konkrétních regionech a dále na zbojnictví ve vědě a kultuře. Badatelům o této problematice přitom do značné míry jejich snahy komplikuje skutečnost, že musí primárně vycházet z normativních písemností, které měly s reálným životem často jen velmi málo společného. Ferdinand Uličný na jejich základě datoval první zmínky o zbojnictví již do Druhého zákoníku krále Štěpána I. (1000-1038) a přehledně ukázal, jak se tento delikt proměňoval v soudobých zákonících. Ještě důležitější je však přiblížení geneze vnímání zbojnických vůdců ze strany slovenské historiografie

ve dvacátém století. Zdůraznil, že jen část ortodoxně zaměřených marxistických historiků chápala Jánošíka jako lidového revolučního hrdinu, což však stačilo ke značnému ovlivnění dnešního diskursu. Podobným způsobem je laděn i příspěvek Ivana Mrvy, který přehledovou formou seznamuje čtenáře s nejnámějšími zbojnickými procesy na Slovensku.

Značnou část práce tvoří případové studie o zbojnických skupinách z různých částí Slovenska, které lze hodnotit jako cenný vklad pro budoucí komparaci. Jsou časově zakotveny především v 17. a v 18. století, přičemž jejich autoři se v nich zaměřili na organizaci a fungování zbojnických skupin na Oravě, v Kremnici a jejím okolí, na území Liptova i v dalších lokalitách. Do budoucna bude jistě zajímavé zabývat se otázkou, zda se jejich činnost v prostoru a čase nějakým způsobem lišila. Skutečnost, že autoři v těchto dílčích studiích načrtli mimo jiné sociální příslušnost členů jednotlivých skupin, vztahy mezi nimi i k ostatním obyvatelům, hlavní strategie pro jejich užití, principy, na nichž se zakládala soudržnost zbojnických skupin, a další témata, vyvolává řadu dalších badatelských otázek.

Závěrečný oddíl knihy se zaobírá zbojnictvím ve vědeckém a kulturním diskursu. Peter Račko se pokusil přiblížit fenomén zbojnictví ve slovenské umělecké literatuře 18. a 19. století. Zrození zbojnické, potažmo jánošíkovské tradice, spatřuje Račko právě v první polovině 18. století, kdy se začaly šířit sympatie

lidových vrstev k jejím představitelům. Značnou úlohu přitom měly písně a pověsti, jež se některé zachovaly až do dnešní doby. Peter Vítek se pak ujal nelehkého úkolu zhodnotit prameny i literaturu k osobě nejznámějšího slovenského zbojníka Juraje Jánošíka. Nepoučeného čtenáře možná překvapí, jak málo originálních pramenů se k tomuto životnímu příběhu ve skutečnosti zachovalo. Naopak velmi bohatý je výčet pramenů, jež podávají svědectví o jeho druhém životě. K němu se váže příspěvek o reflexi tohoto hrdiny mezi lety 1938-1989 z pera Antona Hruboně a Juraje Krištofika. Během autory sledované doby se Jánošíkův osud stal námětem různých filmových, literárních, činoherních i operních zpracování, jež zásadně přispěla k utvoření jeho dnešního stereotypního vnímání. Ve světle ve studiích obsažených zjištění působí úsměvně skutečnost, že Jánošíka prohlašují za svůj vzor i někteří čelní představitelé dnešních politických stran na Slovensku.

V českém prostředí není zbojnictví z pochopitelných důvodů příliš reflektovaným tématem. Přesto lze z poslední doby jistě připomenout některé práce Adama Votruby, které ukazují, že tento fenomén především na moravsko-slovenském pomezí značně ovlivňoval život tehdejších obyvatel. Rovněž některé edice moravských smolných knih ukazují, že i v českém prostředí by bylo záhodno tomuto tématu věnovat větší pozornost.

Jaroslav Dibelka

Tünde LENGYELOVÁ – Géza PÁLFFY (edd.), *Korunovacie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku*, Budapest – Békéscsaba 2016 (= KOR/RIDOR KNIHY 2), 228 s., ISBN 978-615-5615-35-1.

V osmi kapitolách představila publikace badatelské výsledky maďarských a slovenských historiků a historiček, kteří usilovali především o poznání symbolického významu korunovací uherských králů a pohřbů uherských šlechticů v raném novověku. Navzdory vytýčeným cílům však většina autorek a autorů nepřekročila popis zkoumaných pramenů a nekladla si otázky, které by směřovaly k postizení symbolického obsahu jednotlivých kroků v pohřebních nebo korunovačních rituálech. S výjimkou Gézy Pálffyho, jenž svůj výklad o korunovační rytině z roku 1655 zasadil do širších interpretačních souvislostí a poznatků evropské literatury, ostatní autoři a autorky v zásadě nepřihlíželi k výsledkům současného stavu bádání o symbolické komunikaci v rakouské a zvláště německé historiografii, přestože v úvodu publikace se k tomuto metodologickému konceptu oba editoři přihlásili (s. 7). V případě slovenských autorek a autorů удивuje, že pouze Zuzana Ludiková v příspěvku o pohřbech manželů Magdalény Székelyové z Ormosdu a Diana Duchoňová v pojednání o smutečních obřadech žen a dětí v rodině Esterházyů aspoň částečně reflektovaly výsledky moderního českého bádání o přechodových rituálech v raném novověku.

Vědecké úrovni publikace příliš neprospělo ani její široké zaměření na rituály v královském a šlechtickém prostředí, jejichž podstatu nebylo možné postihnout na několika stránkách textu. Místo očekávané interpretace symbolů se někteří autoři a autorky uchýlili k popisu rituálu, který připomíná text obecně pojatého encyklopedického hesla. To byl případ výčtového sdělení Michala Bady o proměnách ceremoniálních aktivit v Bratislavě, které souvisely s její funkcí hlavního města. Rovněž Tünde Lengyelová nepřekročila v příspěvku o pohřbech Thurzů faktografickou rovinu pramenů. Za současného stavu teoretických poznatků nelze doslova odbýt pohřební průvody pouze informativní tabulkou s uvedením jejich skladby (s. 121-123). Osoby v pohřebním průvodu, jejich místa a představované předměty vyzařovaly symbolické posláním, jemuž autorka nevěnovala žádnou pozornost. Přestože Erika Kiss a Noémi Viskolcz obsírně pojednaly o pohřbech Pálffyů, podaly soupis jejich náhrobků a zmínily castrum doloris z roku 1646, interpretace skutečného i symbolického obsahu funerálních památek zůstala v jejich textu nepovšimnuta. Na rozdíl od Tünde Lengyelové se však pokusily interpretovat symbolický význam pohřebních průvodů. Seběmenší pokus o srovnání citelně snižuje vědeckou úroveň stati Fanni Hende o vjezdech uherských králů do Bratislavy během 18. století. Publikaci uzavírá drobný článek Árpáda Mikó o prostředcích reprezentace uherských panovníků na raně novověkých erbovních listinách.

Navzdory kritickým výhradám ke koncepci a metodologickému pojetí většiny

příspěvků spočívá odborná hodnota publikace především v popisu faktografického obsahu některých kroků korunovačních rituálů uherských králů a pohřbů významných uherských šlechticů, které mohou být východiskem při srovnávacím výzkumu zvolených témat ve středoevropském kontextu. Začlenění badatelských výsledků maďarských a slovenských historiček a historiků do mezinárodního rámce by však rozhodně usnadnilo jejich pravidelné zveřejňování ve světových jazycích. Většinu sdělení v publikaci doprovázejí neobvyčejně cenné ikonografické a hmotné prameny, jejichž vypovídací hodnotu však snižuje nekvalitní reprodukce.

Václav Bůžek

Peter AICHINGER-ROSENBERGER – Andreas ZAJIC (edd.), *Schloss Pöggstall. Adelige Residenz zwischen Region und Kaiserhof*, St. Pölten 2017 (= Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 537), 316 s., ISBN 978-3-99028-710-1.

Téměř tři desítky kapitol s pečlivě vybraným obrazovým doprovodem podávají svědectví o stavebních proměnách šlechtického sídla v Pöggstallu od vrcholného středověku do současnosti, kdy se využívá jako prostor k výstavám a jiným společenským příležitostem v jižním Waldviertelu. Při vytváření koncepce knihy a textů jednotlivých kapitol spojili tvůrčí síly nejen archeologové, historikové a historikové umění, ale také restaurátoři, odborníci v různých oblastech památkové

pěče a vlastivědní pracovníci. Přestože jednotlivé kapitoly vykazují nestejnou vědeckou úroveň, překročila většina z nich pouhý popis výsledků stavebně historických průzkumů a usilovala o uchopení architektonických proměn sídla v širších společenských a kulturních souvislostech doby.

Za jednu z odborně nejpřínosnějších kapitol lze považovat obsáhlý výklad Andrease Zajice o majitelích Pöggstallu. Autor se opíral především o písemné prameny, které mu umožnily blíže poznat politickou kariéru jednotlivých držitelů sídla, mezi nimiž se vystřídali páni z Maissau, Lichtenštejnové, vídeňská rodina Höltzerů, Roggendorfové, Sinzenдорfové, Karel Antonín ze Seldernu a Josef z Fürnbergu. Od konce 18. století do roku 1919 byl Pöggstall ve správě Soukromého a rodinného fondu Habsburků. Po zestátnění patřil spolkové zemi Dolní Rakousko, od roku 1986 přešlo vlastnictví zámku Pöggstall na stejnojmennou obec. Těžiště Zajicova výkladu spočívá v letech 1478 až 1601, kdy zámek získal za působení tří generací Roggendorfů svou renesanční tvář s vnitřním arkádovým nádvořím, která mu v zásadě zůstala do současnosti. Autor oprávněně věnoval největší pozornost raně renesančním přestavbám sídla ve třicátých a čtyřicátých letech 16. století, jež se uskutčily z podnětu vlivného habsburského dvořana, diplomata a válečníka Viléma z Roggendorfu. Ve stavebních úpravách renesančních interiérů pokračovali ve druhé polovině 16. století jeho synové, na jejichž úsilí navázal v letech 1610 až 1625 výstavbou a výzdobou císařského sálu

nový majitel sídla August ze Sinzenдорfu. Ačkoliv Andreas Zajice sledoval stavební proměny sídla zejména ve svědectvích písemných pramenů, kladl si otázky o reprezentačních funkcích renesanční rezidence Roggendorfů, které překračovaly jejich vypovídací hodnotu. Odpovědi hledal v symbolické řeči architektury a výzdoby fasád i interiérů.

Zatímco Peter Aichinger-Rosenberger popsal a doložil bohatým souborem obrazového materiálu v rozsáhlé kapitole hlavní etapy ve stavebních proměnách Pöggstallu od středověku do současnosti, Renate Legatt-Hofer zkoumala, jakým způsobem ovlivnila architektura vídeňského Hofburgu renesanční přestavby Pöggstallu za Viléma z Roggendorfu. Její zasvěcené umělecko-historické pojednání nepostrádá srovnání s jinými arkádovými zámky v rakouských zemích, jejichž stavebníci rovněž působili před polovinou 16. století v habsburských službách. Významové a srovnávací analýze podrobila Renate Legatt-Hofer ve zvláštní kapitole štukovou výzdobu v císařském sále Pöggstallu, pro kterou našla řadu shod v rakouských zámcích, zejména ve Weinbergu, dále ve Walpersdorfu a Stetteldorf am Wagram, také v moravských Bučovicích a Palazzo Te v Mantově. Stranou pozornosti nezůstala v recenzované knize činnost Pietra Ferrabosca, jenž na přelomu čtyřicátých a padesátých let 16. století vyzdobil nádvoří v Pöggstallu malbou figurálních a ornamentálních motivů, kterými se zabývali v samostatné kapitole Claudia Riff-Podgorschek a Peter Berzobohaty. Na cenný renesanční náhrobek

Jiřího Ehrenreicha z Roggendorfu ze zámeckého kostela v Pöggstallu se zaměřili v širším srovnávacím kontextu dějin funerální plastiky Andrea Hackel, Susanne Leiner a Andreas Zajic. Ostatní kapitoly usnadňují návštěvníkům zámku orientaci při prohlídce a spíše didaktickou formou přibližují stavební dějiny Pöggstallu.

Na knize je třeba ocenit nejen snahu editorů a početného autorského kolektivu představit stavební dějiny Pöggstallu optikou rozmanitých vědeckých přístupů a pramenů, ale také jejich snahu o srovnávací interpretaci zjištěných poznatků v širších souvislostech vývoje gotických a zvláště renesančních šlechtických sídel i jejich proměňujících se funkcí především v rakouských zemích. Hledání shod a rozdílů mezi Pöggstallem a renesančními zámky v českých zemích bylo kromě několika jiných témat na programu půldenního vědeckého zasedání *Adel und Burg, Hof und Residenz? Alte Paradigmen und neue Forschungsperspektiven* přímo v zámeckých prostorách 12. června 2017, kde proběhla slavnostní prezentace recenzované knihy.

Hlavní renesanční úpravy zámku v Pöggstallu probíhaly ve druhé čtvrtině 16. století, kdy naprostá většina šlechtických sídel v českých zemích si ještě udržovala svou gotickou podobu. Jejich uskutečnění souviselo s mimořádným politickým postavením Viléma z Roggendorfu a jeho vazbami do Vídně, odkud se šířily z Hofburgu na jeho venkovské sídlo renesanční podněty. Obdobné propojení s habsburským dvorem charakterizovalo politickou činnost šlechtických stavebníků prvních renesančních zámků v českých

zemích. Jejich čtyřkřídlé stavby zdobilo v českých zemích i Pöggstallu zpravidla vnitřní nádvoří s patrovými arkádami ze čtyř nebo tří stran. Umístěním heraldické výzdoby na vstupní portál do patra arkádového nádvoří mělo sídlo Roggendorfů blízko k výzdobným programům moravských renesančních zámků. Přestože výzdoba císařských sálů v Pöggstallu a Bučovicích se časově nepřekrývala, sledovala v zásadě shodné reprezentační cíle jejich objednavatelů. Navzdory přestavbám za Augusta z Sinzendorfu a jeho společenskému postavení nepronikly na rozdíl od českých a moravských zámků do výzdoby Pöggstallu v první třetině 17. století vlivy evropského manýrismu.

Svým pojetím a většinou představených výsledků podněcuje recenzovaná kniha o zámku v Pöggstallu srovnávací výzkum stavebních dějin, funkcí a symbolické řeči výzdoby renesančních a barokních šlechtických sídel v českých, rakouských a uherských zemích, jenž nabízí nové perspektivy pro interdisciplinární bádání o urozené vrstvě v raně novověké habsburské monarchii. Při jejich uskutečňování nemohou zůstat stranou pozornosti životní osudy stavebníků, jejich vzdělání, víra, zámožnost a politická kariéra, sňatkové strategie, vazby k císařskému dvoru a osobní zkušenosti s poznáváním kulturních, duchovních a politických středisek raně novověké Evropy. Interpretace písemných, hmotných a obrazových pramenů přináší nejen obvyklé odhalení uměleckých vzorů a jejich transfer, ale volbou historickoantropologických přístupů otevírá cestu k poznání myšlenkových světů stavebníků a objedna-

vatelů výzdoby, které se promítaly do symbolické podoby šlechtických sídel.

Václav Bůžek

Martin Holý, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*,

Praha, Academia, Historický ústav Akademie věd České republiky 2016, 629 s., ISBN 978-80-200-2591-3.

Objemný svazek v jistém smyslu završuje autorův dlouholetý zájem o problematiku výchovy a vzdělávání zejména urozených vrstev společnosti českých zemí raného novověku, především v předbělohorském století. Jeho cílem bylo analyzovat převažující typy raně novověkého vzdělanostního mecenátu stejně jako jejich vývojové trendy (s. 26). Kniha je psána se znalostí pramenů české, moravské, slezské, polské, německé či rakouské provenience a zejména bohaté zahraniční i domácí odborné historické literatury, čemuž odpovídá i obsáhlý soupis pramenů a literatury (s. 463–558). Představení pramenné základny, hlavních vývojových linií dosavadního bádání i kladeným otázkám a použité metodologii je věnována první, možná až příliš stručná kapitola.

Vlastní výklad je rozdělen do dvou částí, které mají podobnou vnitřní strukturu. Po stručném uvedení do problematiky vždy následují pasáže věnované situaci v Čechách, na Moravě a v dalších vedlejších korunních zemích. V první z obou hlavních kapitol autor zkoumá školské fundace, neboť zakládání škol různých typů stejně jako jejich součástí, jimiž byly

hlavně koleje nebo semináře, považuje za jednu z nejdůležitějších forem mecenátu v raném novověku. Dominantní část pojednání o středověkých kořenech podpory vzdělávacích institucí tvoří obsáhlý exkurz věnovaný studentským kolejím pražské univerzity, kterou do monografie přispěla Mlada Holá. Na pojednání o vzdělávacím systému v předbělohorských Čechách a následně i na Moravě, v němž hrály klíčovou roli partikulární městské školy, doplňované církevními institucemi, z nichž katolické vzdělávací instituce převzaly vedoucí roli v pobělohorském období, navázal autor výkladem o školských fundacích.

Po zeměpánech, z nichž se však dostalo pozornosti pouze Ferdinandovi I. a Ferdinandovi II., věnoval Martin Holý pozornost fundacním aktivitám šlechty. „Vzhledem k množství dostupných informací“ (s. 95) se pro předbělohorské období dostalo pozornosti pouze Rožmberkům, pánům z Hradce a Popelům z Lobkovic, stejně jako některým rytířům. Naopak na příkladu Moravy se Martin Holý podrobněji zabýval rolí olomouckých biskupů, případně také řeholního kléru. V případě moravské šlechty se zajímal o českobratrské gymnázium v Ivančicích a evangelickou akademii ve Velkém Meziříčí. Z pobělohorské doby věnoval autor pozornost urozeným fundátorům českých a moravských jezuitských a piaristických kolejí. Kapitola o fundacích městských obcí či jednotlivých měšťanů byla zpracována takřka výhradně na příkladu předbělohorských pražských měst, na Moravě pak trojice zeměpanských lokalit (Olomouc, Znojmo a Jihlava). Další

vedlejší korunní země ve výkladu zastupují učiliště v Goldberku, Vratislavi, Břehu, Zhořelci, Bytomi nad Odrou a v pobělohorské Svidnici či Nise.

Druhá kapitola je věnována složitější tematice, totiž studijním nadacím, jejichž úkolem byla hmotná podpora studenta či více studentů v průběhu jejich studií. Jak autor prokázal, takové nadace měly opět středověké kořeny. V případě předbělohorských Čech se zabýval nadacemi spjatými s prostředím zeměpanských (pražská města, Louny, Kutná Hora, Hradec Králové, Rakovník, Cheb) a méně také vrchnostenských měst. Na Moravě věnoval pozornost nadacím spjatým s olomouckou jezuitskou kolejí, z nekatolických lokalit pak obecní nadaci v luterské Jihlavě. Výklad věnovaný pobělohorským studijním nadacím pak opřel o jejich evidenci v edici *Studijní nadání v Království českém*, respektive pro Moravu v pramenné sbírce Jana Petra Cerroniho. Takto shromážděných 75 českých a přibližně 40 moravských nadací podrobil analýze, při níž sledoval okolnosti a motivace jejich založení, skladbu mecenášů, výkon prezentačního práva, fungování nadací a jejich správu či povinnosti stipendistů. Zatímco v případě pobělohorských Čech a Moravy se autor spolehl na úplnost obou hlavních zdrojů své práce, výklad věnovaný situaci v dalších vedlejších zemích je opět výběrový. Z Horní Lužice si autor jako příklad zvolil Budyšín, Zhořelec a Žitavu, s nimiž v období, kdy byly součástí českého státu, bylo spjato asi 20 studijních nadací. Následně svou pozornost upřel na slezskou Vratislav.

Závěrečnou, již ne tak obsáhlou část

knihy tvoří pojednání o dalších formách vzdělanostního mecenátu, k nimž autor zařadil učitelské nadace, jednorázové odkazy určené pro učitele, žáky nebo školy, a nakonec také odkazy knihoven či jejich částí. Zejména poslední dvě části jsou pojednány spíše ukázkově, neboť jejich úplná evidence není vzhledem k rozptýleným zmínkám v pramenech ani možná.

Shrnutí hlavních vývojových tendencí vzdělanostního mecenátu ve zkoumaném období je věnováno přehledné závěrečné shrnutí. Z něho stejně jako z předchozího výkladu je patrné, že vlastní autorovu doménu představuje především Království české a Markrabství moravské, v nichž byl vzdělanostní mecenát poznamenán diskontinuitou vyvolanou následky Bílé hory. Naopak stav poznání pro Slezsko, Horní a Dolní Lužici, kde byl vývoj odlišný, celistvější uchopení problematiky zatím neumožnil.

Josef Hrdlička

Winfried MÜLLER – Martina SCHATTKOWSKY – Dirk SYNDAM (edd.), *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer »Friedensfürst« zwischen Territorium und Reich. Beiträge zur wissenschaftlichen Tagung vom 9. bis 11. Juli 2015 in Torgau und Dresden*, Sandstein Verlag, Dresden 2017, 240 s., ISBN 978-3954983025.

Vydavatelé spojili do jednoho celku příspěvky z konference a katalog výstavy věnované Augustovi Saskému. Vznikla tak působivá biografie, jež poutavým

způsobem přibližuje různé aspekty vlády kurfiřta, kterého v historiografii zpravidla zastiňuje jeho bratr a předchůdce Mořic Saský. Na opomíjení či dokonce kritiku Augusta Saského příznačně reagoval úvodní příspěvek Manfreda Rudersdorfa, jenž panování saského kurfiřta představil v souvislostech probíhající reformace a měnící se náboženské i mocenské situace v Římsko-německé říši ve druhé polovině 16. století. Zdůraznil úspěchy, k nimž náleželo vyrovnání s příbuznými z ernestinské linie wettinského rodu, podíl na augšpurském náboženském míru i dlouhodobý rozkvět saského kurfiřtství. Přesvědčivě tak podložil tezi, že 33 let trvající vláda Augusta Saského nebyla úpadkem, nýbrž svébytným, opatrnějším a poklidnějším vyvrcholením úsilí, které vynaložila předchozí generace výrazných osobností, k nimž náleželi Mořic Saský, Filip I. Hesenský a samozřejmě přední reformátoři Martin Luther a Filip Melancthon.

Na Rudersdorfovův příspěvek navázal Václav Bůžek, který představil dlouholeté, oboustranně prospěšné spojenectví mezi luteránským kurfiřtem a katolickými Habsburky. Frank Göse sledoval vztahy mezi saským a braniborským kurfiřtstvím. Zatímco výše jmenovaní autoři zkoumali výsledky diplomatických jednání, soustředila se Sophie Ziegler na korespondenci, jejímž prostřednictvím August Saský se svými politickými partnery často komunikoval. Katrin Keller obrátila svou pozornost ke kurfiřtově manželce Anně Dánské. Posuzovala její vliv na manželovu vládu, projevy její moci v symbolické komunikaci

i upevňování a využívání dynastických vazeb, jež do manželství přinesla. S posledně zmíněnou problematikou souvisel příspěvek Holgera Schuckelta, který se zabýval pokusy o zprostředkování sňatku švédského krále Erika XIV. a anglické královny Alžběty I. Olav Heinemann, Frank Aurich a Lars Spreer poukázali na podporu, kterou August Saský poskytoval genealogům a učencům vytvářejícím koncept dějin saského kurfiřtství.

Na první a nejrozsáhlejší oddíl, jenž je věnován politice Augusta Saského, navazuje část, v níž je představen jeho styl vládnutí v kurfiřtství a nařízení ovlivňující církevní politiku. Christian Heinker sledoval působení tajných radů, Martina Schattkowsky dopad konstitucí z roku 1572 a Peter Wiegeland výběr dávek a finanční správu, jež byla tradičně řazena k silným stránkám vlády Augusta Saského. Ursula Schlude otevřela zajímavou problematiku, když se zaměřila na vládcem podporované hledání efektivních způsobů obhospodářování polí a střetávání těchto vědeckých doporučení s tradicí a názory poddaných. Snaze dosáhnout vyššího zisku je věnována i stať Franka Metasche, jenž analyzoval mincovní politiku Augusta Saského. Bádání Hanse-Petera Hasse směřovalo naopak nejen do oblasti materiální, nýbrž i duchovní, neboť zkoumal působení luteránské církve v Sasku i projevy kurfiřtovy osobní zbožnosti a náboženských postojů.

Třetí část publikace se zabývá projevy dvorské reprezentace. Matthias Müller v ní představil výsledky svého bádání o loveckém zámku Augustsburg. Ačkoliv se zaměřil především na architekturu,

podářilo se mu doložit, že celá stavba umně vyzdvihovala jednotlivé aspekty vlády Augusta Saského a upozorňovala na vojenský potenciál země. Dirk Syndram vykreslil kurfiřtovy sběratelské zájmy. Ačkoliv jsou oba zmíněné příspěvky velmi podnětné, prospělo by třetí části publikace ještě doplnění o studie, jež by postihovaly kurfiřtovu reprezentaci ve výtvarném umění, případně při dvorských slavnostech, přijímání poselstev či zaslání darů. Dostatečně je naopak zastoupen výzkum hudby, jejíž provozování na dvoře Augusta Saského ozřejmují ve čtvrté a poslední části příspěvky Christy Marie Richter a Matthiase Hermanna.

Přitažlivost celé publikace i její informační hodnotu podtrhuje výjimečně kvalitní obrazový doprovod. Část tvoří reprodukce pozoruhodných portrétů členů kurfiřtovy rodiny od Lucase Cranacha, další pak zachycují reprezentativní architekturu, malované rodokmeny, cenné umělecké předměty, zbraně i stavební plány či traktáty o hospodářství. Celkově nabízí publikace podnětný a ucelený pohled na osobnost a vládu Augusta Saského a je velkým přínosem nejen pro německé, nýbrž i pro české badatele.

Kateřina Pražáková

Benjamin HITZ, *Kämpfen um Sold. Eine Alltags- und Sozialgeschichte schweizerischer Söldner in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015, 385 s. ISBN 978-3-412-22494-3.

Práce švýcarského historika Benjamina Hitze se zabývá problematikou každodennosti obyčejných vojáků v raném novověku. Jde o téma, jemuž nebyla dosud v českém dějepisce věnována téměř žádná pozornost. Zájem historiků se obrací spíše k takzvaným velkým dějinám, případně ke klasickým dějinám vojenství. Je to bezesporu škoda, o čemž svědčí dnes již poměrně značný počet vydaných prací k danému tématu, které vznikly hlavně v německém jazykovém prostoru. Také Hitz je v úvodní části svojí práce zmiňuje.

Kniha se zaměřuje především na období druhé poloviny 16. století, což představuje jednu ze zvláštností této práce, protože dosud se autoři, kteří se zabývali touto problematikou, soustředili hlavně na 17. a především 18. století. Zeměpisně autor zacítil na švýcarské město Luzern a jeho bezprostřední okolí. Prostředí katolického Luzernu v časech probíhající reformace poskytlo autorovi dostatek pramenů, aby mohl svůj záměr realizovat i pro toto, v kontextu dosud vzniklých prací zatím celkem nezvyklé časové období. Nemohl přitom vycházet z ego-dokumentů, jichž se dochovalo naprosté minimum, ale především se opřel o soudní protokoly a písemnosti vzniklé činností luzernské městské rady.

Ve své práci se Hitz dotkl celé řady problémů, jež neodvratně patřily ke každodennímu životu vojáků v daném období, a to nejen na sledovaném území. Šlo zejména o nepřetržité setkávání se smrtí, jež neodmyslitelně patřila k vojenskému povolání. Stejně tak bylo komplikované i každodenní získávání obživy a ubytování.

Vojenský život byl spojován na druhou stranu rovněž s hýřením, alkoholem a hraním hazardních her. Nelze se divit, že takto fyzicky i psychicky vyčerpávající život vedl k častým dezercím, jimiž se Hitz rovněž ve své práci zabýval. Zcela zásadní je otázka, na jakých základech byly položeny vztahy mezi vojáky a majoritním obyvatelstvem. Ta je úzce spojena již se skutečností, z jakého sociálního prostředí většina obyčejných vojáků vzešla. Podobně zajímavé je i vylíčení vztahů, které panovaly uvnitř vojska, a to mezi prostými vojáky, ale i vyššími a nižšími šaržemi.

Švýcarský historik se ve své práci nevyhnul ani problematice mikroekonomie vojenské služby. Rozlišil přitom rozličné druhy odměn, jež mohl soudobý voják v daném regionu obdržet. Zabýval se také působením kompanie jako ekonomické jednotky. Patrně nepřekvapí konstatování, že skutečný každodenní život vojáků se často do značné míry lišil od slibů, jichž se jim dostalo v průběhu verbování. Z obtížných podmínek života tehdejších vojáků Hitz vyvodil kromě jiného závěr, že drancování patřilo k nejdůležitějším a nezbytným způsobům získávání obživy vojáků, bez něhož by mohli jen těžce přežít. Soudilo se, že vítězové na něj mají nárok. S vojáky navíc často putovaly jejich ženy a děti, které bylo také nutné vyživovat. Vojáci z té příčiny užívali různé strategie a způsoby chování, a to od nejagresivnějších po pasivní čekání, jejichž prostřednictvím se snažili vymoci svůj žold.

Velmi zajímavou část knihy představuje pasáž, v níž se Hitz zabíral soudobým diskursem o vojenské službě. Pracoval tu

s naprosto relevantními kategoriemi, jako je čest vojáka a její chápání nebo reflexe vojáka ze strany majoritní společnosti. Jaké vůbec bylo postavení vojáka v soudobé společnosti? Hitz si povšiml, že na rozdíl od prostředí Římsko-německé říše chybí pro tehdejší Švýcarsko zatím výzkumy k danému tématu. Z kusých zmínek v pramenech, kde se lze jen výjimečně setkat třeba s problémy s vojáky po skončení jejich služby, však usoudil, že jejich postavení mohlo být lepší než v Říši, když o ně bylo především po skončení jejich služby kvalitněji postaráno. Přesto se i zde jejich sociální postavení mělo v průběhu času zhoršovat.

Hlavním cílem autora knihy bylo přiblížit každodenní život luzernského vojáka druhé poloviny 16. století. Jeho zachycení je totiž nezbytné i k bližšímu pochopení života celé soudobé společnosti, v níž měli vojáci své nezastupitelné místo, a z jejíhož nitra vyšli. Kniha by se v českém prostředí mohla stát vítanou inspirací pro výzkum této problematiky třeba i pro období prameny lépe podchyceného 17. a 18. století, protože podobně pojatá práce zatím v českém dějepisectví chybí.

Jaroslav Dibelka

Václav BŮŽEK – František KOREŠ – Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 405 s., ISBN 978-80-7422-409-6.

Název publikace, k níž zkušný badatel přizval své tři mladší kolegy, odkazuje

na jednu z prvních knižních monografií Václava Bůžka *Rytíři renesančních Čech*, jež vyšla v roce 1995. O rok později následovalo komplexní vědecké zpracování pohledu na předbělohorské české rytířstvo. Bůžkův zájem o svět české nižší šlechty v raném novověku je ovšem dlouhodobou záležitostí. Stejně vytrvale se rovněž ostatní autoři recenzované knihy věnují problematice válečnictví a válečnických kariér nižší šlechty.

Společně se zaměřili na jeden ze způsobů budování profesní kariéry šlechticů v raném novověku. Jak sami deklarují, nešlo výlučně o poznání kariérního modelu šlechtice-válečníka. Podstatné bylo rovněž pochopit, jakým způsobem válečnická zkušenost ovlivnila přímé účastníky bojů i jejich okolí (rodiny, přátele) či jak formovala jejich soukromé a veřejné postoje. Autoři se zamýšlejí rovněž nad nepřímým vlivem válečných událostí na jedince, kteří se sice žádných bojů nezúčastnili, ale válka je nějakým způsobem poznamenala. Předsevzaté cíle prozrazují metodologické zaměření na sociální historii (společenské vazby, společenské role, uplatnění) a historickou antropologii (myšlenkové vzorce, hodnoty, genderově podmíněné chování, vnímání násilí a smrti).

Srozumitelná struktura výkladu odděluje úvodní obecné kapitoly, jež postupně představují českou nižší šlechtu jako svěbytnou společenskou vrstvu, ideály křesťanského rytířství, význam označení „dobrý krýksman“ a dobový militární systém. Poté následuje 25 biografických črt rytířů. Autoři naznačují, že volili jednotlivé příklady s ohledem na stav pramenné zá-

kladny stejně jako ve snaze předvést určité „typy“ válečnické zkušenosti. Takto by postupoval zřejmě každý badatel. Nelze přece postihnout všechny české šlechtice, kteří se kdy dotkli války. Nicméně je poněkud matoucí, že biogramy v knize nejsou řazeny typově, nýbrž chronologicky. Čtenáři nemusí být dlouho jasné, na základě čeho byly dané osoby vlastně vybrány. V podstatě lze rozlišit skutečné „krýksmany“ s velmi bezprostřední válečnickou zkušeností, příležitostně žoldnéře a členy zemských hotovostí. Dále zde vystupují lidé, kteří se ocitli ve válečném soukolí, jako například vrchnostenští a zemští úředníci, aniž by sami čelili nepříteli. Konečně se dostalo i na jednotlivce, které z jakýchkoli důvodů válečné události zaujaly, ačkoli netoužili poznat válku lépe než „z doslechu“. Měli například na bojišti známé či příbuzné, nebo šlo o urovince, kteří se z přirozené zvědavosti a aktivního přístupu ke všemu veřejnému dění zajímali také o válku.

Metodickým přístupům i záměrům autorského kolektivu odpovídají využitě prameny. Jde především o osobní korespondenci, paměti, deníky. Doplnují je testamenty a inventáře a ještě jeden specifický, neméně zajímavý druh pramene – pohřební kázání. V pasážích, jež se dotýkají válečnického diskursu, využili autoři dobová literární díla. Šlo především o teologické traktáty vztahující se k obsahu pojmu „*křesťanský rytíř*“. Jejich využití naráží na obvyklé obtíže se znalostí šíření a čtení preskriptivní literatury v 16. a 17. století. Historika opět pronásleduje otázka, zda přítomnost díla v knihovně šlechtice skutečně dokládá širší vliv myšlenek v onom díle obsažených.

Z celé knihy zřetelně vystupují tři poznatky. Za prvé jasně vysvítá rozdíl mezi ideálem „*křesťanského rytíře*“ a skutečností každodenního života, obzvláště v krušných podmínkách vojenského ležení. Snahy teologů, případně teologicky vzdělaných osob (Václav Budovec z Budova) o šíření ideálu byly jistě dobře míněné. Ostatně křesťanství představovalo civilizační rámec, z něhož raně novověký šlechtic vystoupit nemohl. Křesťanská církev se snažila od svých počátků podřídit násilí a válečnictví určitým kulturním pravidlům. Žádná duchovní zbraň však ještě nikdy nepřítel neskolila, což rytíři vzdorující osmanským šavlím zjistili dříve či později také. Přesto ideálem zdůrazňovaná duchovní obroda nebyla bez užitku ani na válečných polích. Mohla totiž křesťanským vojákům poskytnout morální sílu. Jak známo, války se nevyhrávají pouze zbraněmi, nýbrž právě i vůlí k boji. Je zřejmé, že zde působily i jiné mentální nástroje než zmíněný ideál. Konfrontace s tureckým nebezpečím vyvolávala ve všech zúčastněných národech jistý druh kolektivní mesianistické identifikace jako reakci na hrozbu zániku křesťanské civilizace. Za druhé z vyličených příběhů plasticky vystupují nejdůležitější události osmanských válek – tažení na obranu Szigetú 1556 a 1566, propuknutí patnáctileté války a obléhání Rábu, Ostrihomu, bitva u Keresztése. Zároveň doložené události a prožitky s nimi spojené ukazují, jak silným prostředkem sociální mobility a vytváření sociálních vztahů mohla válka být. Význam vzájemné sounáležitosti urozených válečníků prostupuje téměř všemi příběhy knihy. Za třetí je třeba vyzdvihnout

výrazné rozšíření dosud známé pramenné základny, z níž autoři čerpali.

Pečlivě připravený text knihy obsahuje jen málo pochybení či nepřesností. V některých případech narazíme na diskutabilní nebo nejednoznačné formulace. Jindy jde o záležitost nedostatečného kontextu, kdy popisované jevy byly vysvětleny stručněji, než by si zasloužily. Lze ovšem pochopit, že rozsah rukopisu nemohli autoři zvětšovat bez omezení.

Čtenář si tak domyslí, že cestování nebylo podněcováno zdaleka jen sňatkovými aliancemi (s. 9). Je možné připomenout, že rytíři působící v zemských a dvorských úřadech získávali též symbolický kapitál, například účasti na politických rituálech státu (s. 11-12). Zmiňovaný špičatý meč na dřevci není typově sudlice (s. 24), která vychází z tvaru kosy, nýbrž variace kopí. K vyobrazení Jana Žižky na Ambrasu (s. 25) lze doplnit, že bylo pořízeno na základě tzv. Ženevského portréту, jenž představoval zejména v protestantském prostředí výraz pozitivního vnímání husitského vojevůdce. Zemské stavy odmítaly zřízení stálého vojska (s. 54) hlavně kvůli možnému daňovému zatížení. Zároveň nechtěly panovníkovi propůjčit nezávislý mocenský nástroj. Sporné je tvrzení o převážně pasivním způsobu boje v předbělohorském období (s. 55). Bitvy se vyskytovaly v řadě velkých tažení, jakkoli významných polních bitev lze napočítat méně než projevů statické, poziční války (obléhání, přepady a podobně). Tím se ale raný novověk nijak zvlášť od středověku neliší. Rovněž popisovaná taktika jízdního boje vycházela z dobové teorie, která se však zejména

v Uhrách téměř neuplatnila. Nejistotu vyvolává i hodnocení činnosti Adama Budovce z Budova (s. 82). Šlo vůbec o defraudace nebo spíš o střet byrokratických představ s realitou možnosti finančních toků? Definice vystoupení Albrechta Alcibiada jako „náboženské nepokoje“ (s. 109) přinejmenším nepostihuje další aspekty nepokojů v Římsko-německé říši, jež měly kořeny i v krizi říšského rytířstva, v politických konfliktech mezi jednotlivými knížaty nehledě na hmotné či mocenské ambice jednotlivců. Označení „protestantský“ (v případě Kryštofa Markvarta z Hrádku, s. 125) by se přísně vzato mělo vztahovat jen na luteránské šlechtice v Čechách. Mnohem spornější je ale nazývat Jana Zikmunda Zápolského uherským králem (s. 132). Jeho legitimitu uznávala jen malá část uherské stavovské obce. Bosenský paša asi sotva mohl mít vojsko 20 000 janičářů (s. 148), musel by totiž odvést z Cařihradu téměř celý janičářský sbor. Co se týče nechuti Bohuslava Malovce k násilí a zbraním (s. 182), autoři neuvádí žádné jednoznačné doklady. Vojsko arciknížete Matyáše se jistě skládalo z mnoha žoldněřů (s. 219), zde jmenovaní válečníci však byli především (snad kromě Valdštejna) představiteli stavovské opozice vůči císaři Rudolfovi II. Nejasné je použití termínu „hotovostní vojsko“ (s. 280). Vojska bojující v patnáctileté válce byla (s výjimkou tažení 1594) spíše žoldněřskými sbory placenými z daní zemských stavů. Označování protiosmanského bojiště výrazy „uherská rovina, uherská pusta“ v průběhu textu upadlo do jistého stereotypu až klišé. Mnohé boje s Osmany

v Uhrách, zejména za patnáctileté války, probíhaly v okolí pevností na dnešním slovensko-maďarském pohraničí, kde je terén z velké části kopcovitý až hornatý. Většina rozlohy uherské stepi (puszty) spadala pod území osmanského záboru.

Bez ohledu na občasné nejasnosti, drobné nepřesnosti a rozporná tvrzení kniha přináší mnoho objevného. Odhaluje, kolik dramatických příběhů se stále ještě ukrývá v archivních fondech. Vybízí k přemýšlení, inspiruje a podněcuje k dalším výzkumům.

Zdeněk Vybíral

Jaroslav PANÁČEK (ed.), *Kronika města České Lípy od mistra Hanse Kriescheho*, Litoměřice-Praha 2016 (= Edice a studie Státního oblastního archivu v Litoměřicích 3), Státní oblastní archiv v Litoměřicích & Scriptorium, 276 s. + 16 s. obrazové přílohy, ISBN 978-80-904381-6-3.

Ediční pozornost věnovaná narativním dílům vzniklým v prostředí českých a moravských předbělohorských měst se dosud soustředila zejména na jazykově české rukopisy. K nemnoha dosud zpřístupněným kronikám německy píšících autorů se zařadila také zdařile připravená edice nejstarší v originále dochované severočeské městské kroniky, jejímž autorem se na přelomu 16. s 17. století stal českolipský pekařský mistr Hans Kriesche. Přestože jeho dílo bylo regionálním badatelům známé a existovaly i plány na jeho vydání, k jejich realizaci došlo až nyní. Do recenzovaného svazku byly zahrnuty všechny tři části,

z nichž se rukopis skládá, tedy kronikářské zápisy, autorova stručná rodinná kronika a rejstřík (či spíše obsah), který k němu sám připojil. Ediční zpřístupnění německého textu doprovází paralelní překlad do češtiny, který bezpochyby umožní práci s textem širšímu okruhu čtenářů.

Vlastní edici Krieschova textu předeslal editor úvod, v němž se stručně zabýval dosavadní badatelskou pozorností věnovanou rukopisu, popsal podobu města v době, v níž autor psal, a připojil i jeho životopis zpracovaný především na základě jeho rodinné kroniky. Následně Jaroslav Panáček přešel k formálním znakům a struktuře rukopisu. Za cenné považují představení zdrojů, z nichž Kriesche vycházel při psaní úvodních pasáží kroniky, v nichž se věnoval počátkům a nejstarším dějinám Království českého. Při nich využíval německou kroniku Hartmanna Schedela z roku 1493 i německý překlad Hájkovy kroniky vydaný roku 1596. Rozbor obsahu Kriescheho rukopisu, který tvoří další část úvodu, ukázal, že dvě třetiny z více než 500 zpráv, jež zapisoval patrně od roku 1598 a spadají zejména do let 1569 až 1621, se věnují dění ve městě, kde autor působil. Závěrečné části úvodního pojednání tvoří jazykový rozbor kroniky, vyličení osudů rukopisu od dokončení až do současné doby a nezbytná ediční poznámka.

Naprostou většinu zpráv věnoval Kriesche dění v České Lípě. Naznačená skutečnost nijak nesnižuje její výpovědní hodnotu, a to nejen z důvodu neexistence jiných komparativních pramenů k dějinám města, ale také s ohledem na pozoruhodné osudy, jimiž jazykově převážně německá

a většinově luterská Česká Lípa, po celé 16. a v první čtvrtině 17. věku rozdělená mezi více majitelů z rodů Berků z Dubé, Salhausenů a Vartenberků, v tomto období prošla. Chronologicky řazené zápisy, které nabývají na rozsahu od druhé poloviny prvního desetiletí 17. století, informují o úmrtích českolipských měšťanů a měšťanek, závažných kriminálních deliktech a jejich potrestání, požárech města, živelných pohromách či jejich následcích v podobě růstu cen některých komodit. Nechybí ani zprávy o událostech v rodinách majitelů města, holdování měšťanů jeho urozeným vlastníkům, o evangelických duchovních, některých stavbách či složení městských rad. V souvislosti se sporem mezi českolipskými měšťany a Janem z Vartenberka o vinný šenk z let 1611-1612 zařadil Kriesche do kroniky i opisy některých úředních písemností. Pozoruhodné zápisy autor věnoval také dění v Království českém nebo za jeho hranicemi. Kromě stručných záznamů o úmrtích či sňatcích zeměpánů, kriminalitě, přírodních pohromách a epidemiích nebo jiných tématech stojí za zmínku opisy různých proroctví i novinových zpráv, vesměs vydaných tiskem, nebo podrobné popisy významných politických i vojenských událostí z počátku 17. století. Českolipského pekařského mistra zaujal bratrský spor mezi Matyášem a Rudolfem II. v roce 1608, konflikt Rudolfa II. a stavů v roce 1609, vpád Pasovských roku do Prahy 1611 a zejména okolnosti, které vedly k propuknutí českého stavovského povstání v květnu 1618. Podrobně sledoval jeho vojenský průběh i porážku, doprová-

zenou detailním líčením plenění katolických vojáků v severních částech království.

Pekař Kriesche byl svým původem, majetkem i rodinnými a sociálními vazbami pevně spjat s Českou Lípou, a jeho zájem se proto oprávněně soustředil právě na dění ve městě v přelomovém období jeho dějin. Lokální události přitom dokázal vnímat v kontextu stupňujícího se politického i konfesního napětí v zemi, které vyvrcholilo ve vojenském konfliktu, který na stránkách svého rukopisu podrobně sledoval. Uvědomoval si jeho klíčovou roli v dějinách země i města, o čemž svědčí i to, že po porážce „*Koruny české*“ svůj rukopis ukončil. Pečlivě připravená edice Kriescheho kroniky tak přináší velmi cenné postřehy k dějinám České Lípy, ale i k vnímání přelomového období v dějinách města i země očima jednoho „obyčejného“ severočeského měšťana.

Josef Hrdlička

Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (edd.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*, Wien, Böhlau 2016, 272 s., ISBN 978-3-20520085-7.

Pozornost zahraničních badatelek a badatelů se v posledních letech zaměřila na výzkum evropských panovnických dvorů. Velkým tématem evropské historiografie jsou potom jednotliví panovníci či jejich dvory, připomenout lze například velkou oblibu ve dvorech Ludvíka XIV. či Leopolda I. Zájem o mechanismy panovnických dvorů, především o jednotlivé

účastníky dvorského života, s sebou přinesl i otázku postavení žen u dvora. Větší zájem se soustředil a v některých případech i nadále soustředí na životy velkých panovnic evropské historie – Eleonory Akvitánské, Alžběty I., Marie Terezie či Kateřiny Veliké, většinou ovšem z čistě biografického, popisného hlediska.

Výzkum žen na panovnických dvorech se přenesl i do roviny vyšší politiky a diplomacie, jak dokládají práce Coriny Bastian *Verhandeln in Briefen* a sborník studií s názvem *Das Geschlecht der Diplomatie*. Pozadu nezůstával ani výzkum dvorních dam, zastoupený knihou Katrin Keller *Hofdamen* či studii Beatrice Bastl či Gernota Heisse. Bádání, které se zaměřuje na dvorní dámy, jejich postavení u dvora a možného pole působnosti, vedlo též k novému pohledu na postavu panovnice a její politické moci. Reprezentantkami těchto výzkumů jsou například Laura Oliván Santaliestra, Anne J. Cruz a Marie Galli Stampino a jejich sborník *Early Modern Habsburg Women*.

Dalším přírůstkem do bádání – v tomto případě opět zaměřeném především na ženy z rodu Habsburků – je recenzovaná kniha, jež je výsledkem mnohaleté spolupráce mezi vídeňskou univerzitou a univerzitou Johannese Gutenberga v Mohuči. Jednou z editorek knihy je mimo jiné Katrin Keller, která působí na vídeňské univerzitě a dlouhodobě se badatelsky orientuje na život a postavení žen nejen na vídeňském dvoře, jak dokládá její monografie *Erzherzogin Maria von Innerösterreich (1551–1608). Zwischen Habsburg und Wittelsbach*. Do kolektivní

monografie *Nur die Frau des Kaisers?* Katrin Keller nepřispěla studií zaměřující se na konkrétní postavu panovnice, nýbrž úvodním příspěvkem o celkovém obrazu ženy nejen na panovnických, ale též kurfiřtských dvorech raného novověku, s přehledem do období vrcholného středověku.

Spolu se studií Katrin Keller obsahuje kniha celkem 14 příspěvků, většinou od autorů a autorek, kteří se výzkumem žen u panovnických dvorů primárně nezabývají (Bettina Braun, Rubén González Cuerva, Alexander Koller, Josef Johannes Schmid, Matthias Schnettger, Andrea Sommer-Mathis), nechybějí však ani příspěvky autorek spojených především s dějinami žen, popřípadě gender history/studies (Christina Lutter, Daniela Unterholzner, Amalie Fössel, Elena Taddei, Britta Kägler, Ellinor Forster). Kniha uzavírá studie Barbary Stollberg-Rillinger, která se zaměřuje na výzkum ženy u dvora obecně a sjednocuje pohled na ženy-panovnice v různých etapách evropské historie.

Příspěvky jednotlivých autorů se zabývají badatelsky známými (Eleonora Gonzagová, Marie Terezie) a i méně známými příslušnicemi (Bianca Sforza, Marie Anna Rakouská, Marie Amálie Rakouská, Marie Terezie Neapolsko-Sicilská) evropských dynastií z pohledu jejich původu a pozdějšího mocenského postavení u konkrétního dvora. Časově zahrnují příspěvky období od vrcholného středověku do počátku 19. století. Tematicky jsou zajímavé a do jisté míry i různorodé. Za pozornost stojí příspěvek Amalie Fössel, jenž odkazuje na její publikace zabývající se středověkými panovnicemi. Studie patří

k rozsáhlejším a dává do kontextu obraz panovnice ve středověku a raném novověku. Autorka se zabývá tituly panovnic, jejich politickými možnostmi a též jejich postavením ve dvorské společnosti obecně, například v případech stolování. Postupně prochází celým obdobím pozdního středověku a vyzdvihuje momenty, které určovaly prezentaci a mocenské postavení panovnic v této době.

I další příspěvky přinášejí zajímavé pohledy na konkrétní účastnice dvorského života. Struktura příspěvků je podobná, začínají stručným popisem původu konkrétní ženy, jejím sňatkem a následným pobytem u dvora. Nechybí vyzdvížení specifických událostí, které byly pro vládu jednotlivých panovnic typické, nebo určovaly jejich pobyt na panovnickém dvoře. Tak tomu bylo v případě Eleonory Gonzagové a Eleonory Gonzagové-Nevers v příspěvku Matthiase Schnettgera, které během jejich pobytu na císařském dvoře ovlivňovaly nejen rodinný původ a politika, ale též vlastní zájmy. Nestabilní a mnohdy i nepřijemnou pozici u císařského dvora Amálie Vilhelminy mapuje příspěvek Michaela Pözlza.

Žena, která rozhodně nesplňovala označení, které tvoří název knihy, byla Marie Terezie v příspěvku Bettiny Braun. Autorka se zaměřila na rozdělení sfér vlivu Marie Terezie a jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského stejně jako na reprezentaci císařovny a vladařky jednotlivých zemí. Všimla si například rozdílu v prezentaci Marie Terezie jako „*Kaiserin*“ a jejího vystupování jako „*Landesfürstin*“. Studie však není zaměřená pouze na Marii Terezii, ale též i na jejího manžela a jeho

podíl na moci. Na rozdíl od předchozích panovnic a jejich manželů situace na dvoře této Habsburkovny byla odlišná a na této odlišnosti je zmíněný příspěvek vystaven. Díky tomu patří příspěvek k těm zajímavějším, ale vzhledem k charakteru sborníku nebylo toto téma dostatečně vyčerpáno.

Kniha přináší další z pohledů na život evropských, převážně však středoevropských panovnic. Obsahuje tematicky zajímavé příspěvky a přístupy, které se snad budou i nadále rozvíjet. Téma evropských panovnic, jejich začlenění do dvorských sítí a jejich skutečná politická moc není rozhodně vyčerpáno a zasluhuje si pozornost badatelek a badatelů, kteří zkoumají panovnické dvory. To platí minimálně pro Marii Terezii, jejíž třisetleté výročí narození se slaví v tomto roce a o jejímž životě vyjde v letošním roce minimálně jedna kniha, která stojí za pozornost, a to z pera Barbary Stollberg-Rillinger, autorky závěrečné studie.

Veronika Mezerová

Milena HAJNÁ, *Šaty chodící. Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*, České Budějovice, Národní památkový ústav 2016, 256 s., ISBN 978-80-87890-17-2.

V publikaci *Šaty chodící. Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku* shrnula Milena Hajná výsledky svého dlouholetého výzkumu, v němž se zaměřovala na proměny i symboliku oděvní módy od sklonku 15. do první poloviny 18. století. Své bádání založila na analýze

značného počtu reprezentativních portrétů urozených osob i oděvů a jejich součástí, jež se dochovaly v muzeích i depozitářích různých zámků. Díky tomu se jí podařilo postihnout hlavní vývojové trendy i jejich symbolický význam. Své závěry demonstrovala na poutavých, zpravidla dosud jinde nezveřejněných fotografiích zajímavých ikonografických pramenů.

V úvodu se autorka zaměřila na vztah raně novověké šlechty k odívání. Za nejzajímavější považují hledání odpovědi na otázku, kolik různých oděvů a jejich součástí, například punčoch, střeviců a čepců, různí šlechtici vlastnili. Pohled do inventářů autorka dále rozšířila o ukázky z korespondence, které vypovídají o osobním postoji některých urozených osob k oděvům. Objevily se tu pokyny k doplňování garderoby, vyřazení opotřebovaných kusů stejně jako důkazy sporů, jež provázely dědická řízení. Vzácností nebylo ani pietní uchovávaní oděvů spjatých s nějakou význačnou událostí, například sňatkem.

Hlavní část knihy rozdělila Milena Hajná na sedm oddílů, které věnovala jednotlivým etapám lidského života od dětství, mládí a období svatby přes život v manželství až po odvdovění a smrt. Následně objasňovala, co bylo pro odívání v každé z životních etap a rolí typické. Přitom se věnovala nejen tvarům oděvu, oblíbeným látkám, barvám a vzorům, nýbrž také bohaté symbolice, jež byla prostřednictvím šatů vyjadřována. Ta se projevovala v celkovém střihu i drobných detailech. Šlechtičny se například nechávaly portrétovat se zdobným šátkem

facalitem, jenž potvrzoval jejich urozenost. Snoubenci naznačovali očekávaný sňatek za pomoci červených karafiátů či předmětů svázaných s budoucím partnerem, zatímco vdané ženy zdůrazňovaly svou věrnost, plodnost a příslušnost k manželově rodině. V některých případech se barva oděvu odvozovala od podoby rodového erbů, v jiných mohla být spjatá s nějakou událostí v rodině. V případě portrétu mladičké Marie Luisy, dcery Juany z Pernštejna, souvisely například tmavé šaty s nedávnou smrtí otce portretované. Další důležitý aspekt, na nějž autorka upozornila, představovalo využití oděvu jako prostředku, s jehož pomocí naznačoval nositel svou politickou orientaci a chtěl zaujmout výše postavené osoby stejného smýšlení. Například Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic dbal o to, aby měl jeho syn Václav při setkání s kardinálem Orsinem na sobě dostatečně reprezentativní oděv ve španělském stylu. K obdobné situaci docházelo u cestujících kavalírů nebo členů poselstev, u nichž Milena Hajná též doložila pořizování nových oděvů, jež odpovídaly vkusu navštívené země.

Jedinou slabinou knihy je skutečnost, že výše zmíněné poznatky o využití oděvů v politické komunikaci, postojích společnosti k cizokrajně či nedostatečně reprezentativně oblečeným osobám, stejně jako o symbolice některých oděvních součástí či barev jsou často pojednány poměrně stručně. Ačkoliv autorka doplnila text mnoha důležitými odkazy, usilovala o čtivost, a proto se mnoha tématům nevěnovala do dostatečné hloubky, nýbrž rychle pokračovala k dalšímu zajímavému

problému. Přesto je její publikace zásadním počinem, neboť otevřela téma, jemuž čeští historikové věnují málo pozornosti, ačkoliv tvoří zásadní složku kultury a komunikace v každé společnosti. Nadto své teze formulovala velmi poutavě a podložila pečlivým výzkumem mnoha šlechtických portrétů i pramenů písemné povahy, jež dosud nebyly z hlediska informací o oděvní kultuře využívány.

Kateřina Pražáková

Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785-1855)*, České Budějovice 2016 (= Monographia historica 16), 432 s., ISBN 978-80-7394-591-6.

Publikace mladé historičky Markéty Skořepové se zabývá otázkou neúplných rodin, která představuje jedno ze stěžejních témat studia sociálních struktur českého venkova. Časové ohraničení lety 1785-1855, které je dáno dochovanou pramennou základnou, umožnilo postihnout nejen právní, ale i společenské změny ovlivňující život ve venkovském prostředí.

Studium neúplných rodin je postaveno na rozsáhlém archivním výzkumu a vhodné kombinaci dochovaných pramenů z panství Nový Rychnov. Autorka využila matriční evidenci, zpovědní seznamy, pozemkové knihy, pozůstalostní agendu a řadu dalších materiálů (například zkoušky snoubenců), které doplnily mezery ve vytvářené databázi. Základem rozsáhlé databanky, ze které bylo následně možné získat informace o osiřelých a ovdovělých osobách, se stala autorkou upravená me-

toda rekonstrukce rodin. Oproti původní metodě Louise Henryho, která za primární informaci považovala datum sňatku, bylo v tomto případě využito datum úmrtí.

Po obsáhlém úvodu, který shrnuje pohled na neúplné rodiny v evropské i české historiografii a nastiňuje možnosti studia této problematiky na českém venkově v období raného novověku a 19. století, se práce zabývá obrazem ovdovění a osiření a utvářením s tím spojených stereotypů. Následující část pak čtenáře seznamuje s panstvím Nový Rychnov v širší perspektivě. Charakter této lokality neumožňoval vzhledem k nepříhodným podmínkám dostatečnou obživu v zemědělství. Lidé proto byli nuceni hledat jiné doplňkové výrobní aktivity, převážně textilní domácí produkci.

Markéta Skořepová rozdělila jádro svého výzkumu do čtyř stěžejních celků. První prezentuje neúplné rodiny na základě historickodemografického studia. Zaměřuje se na zastoupení vdovců a vdov ve sledované lokalitě, jejich věk v době ztráty partnera a případně délku vdovství před uzavřením dalšího manželského svazku. Následující část představuje strategii neúplných rodin, tedy možnosti uzavření dalšího sňatku ovdovělých osob i soužití s nevlastními rodiči, které se týkalo až poloviny sirotků, či způsob předávání usedlosti. Stranou není ponechána ani otázka výměnku. Třetí celek je zaměřen na životní podmínky osiřelých rodin. V této části autorka hledala odpověď na otázku, jaké postavení měly osiřelé děti a jakým způsobem se změnila jejich situace ve chvíli, kdy ztratily i druhého rodiče. Pozornost se

zaměřuje nejen na poručníky, kteří se na přístě měli o tyto děti starat, ale i instituce vrchnoporučenského úřadu, jež dohlížely na sirotčí pokladnu. Poslední část pak otevírá otázky perspektivy osiřelých dětí, vyplácení dědických podílů po zemřelém otci či matce a možnosti jejich vstupu do manželského svazku.

Publikace Markéty Skořepové přináší výsledky dlouhodobého výzkumu neúplných rodin ve venkovské společnosti na konci 18. a v první polovině 19. století. Ačkoliv bylo ovdovění a osiření v dané době běžnou záležitostí, v českém prostředí byla tato tematika doposud studována pouze okrajově. Autorka ve své práci propojila dva úhly pohledu, které společně odkrývají život osob poznamenaných ztrátou blízkého příbuzného. Prvním hlediskem je rodinná strategie, kterou uplatňoval ovdovělý rodič a která následně ovlivnila pozůstalé potomky. Tento zásah mohl být pro život následující generace stejně tak pozitivní jako negativní. Druhým pohledem jsou pak životní podmínky a perspektivy osiřelých dětí.

Výzkum prokázal, že vstup ovdovělých osob do dalšího sňatku nebyl podmíněn pouze věkem, ale rovněž počtem a stářím potomků. Pravděpodobnost uzavření druhého či dalšího sňatku klesala s dospíváním mladší generace, která byla schopna převzít rodový majetek. Ve sledované lokalitě se grunty zpravidla předávaly mezi příbuznými z generace na generaci. Autorka se zaměřila i na otázku postavení vdov v čele domácnosti. I zde se však ukázalo, že pozice a možnosti mužů – vdovců byly nesrovnatelně výhodnější než u ovdovělých

žen. V případě sirotků, kteří byli v této práci chápáni jako děti do dvaceti let věku, které přišly o jednoho z rodičů, se potvrdilo dlouhodobé soužití s původní rodinou. Vzhledem k protoindustriálnímu charakteru studované oblasti nebyly osiřelé děti posílány do čelední služby, ale jejich pracovní potenciál se využíval v rámci domácího prostředí.

Důležitým okamžikem pro vlastní životní realizaci byl bezpochyby sňatek. Pro samostatnou existenci bylo však nutné ekonomické zázemí, které ovlivňovala výše dědického podílu. V případě úmrtí otce získávali sirotci nižší podíl z pozůstalosti, neboť se vypočítával v době, kdy ještě byla nemovitost zatížena značnými dluhy. Pokud zemřela matka, vyplácení podílů se mohlo realizovat až s odstupem několika let, a tudíž v době, kdy na usedlosti nemuselo váznout tolik pohledávek. Autorka rovněž prokázala, že v případě příchodu nevlastního otce vstupovaly osiřelé děti do manželského svazku dříve než jejich vrstevníci. U chlapců se pravděpodobně jednalo o snahu potvrdit práva držitele

gruntu, v případě dívek je tento stav interpretován jako snaha o zamezení konfliktů v rámci nové smíšené domácnosti.

Markéta Skořepová svou prací poskytla ucelený pohled na problematiku osiřelých dětí a ovdovělých mužů a žen na venkově v období, které se vyznačuje řadou společenských změn. Již samotný úvod a prezentace dosavadních převážně zahraničních trendů je odrazovým můstkem pro badatele zaměřující se na tuto otázku. Samotný výzkum pak prezentuje dlouhodobý zájem a vhléd autorky do tématu neúplných, případně smíšených rodin, osvětluje jejich soužití, postavení osiřelých dětí a jejich dalších životních možností, jako je vytvoření ekonomického zázemí potřebného pro založení rodiny. Publikace *Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti* se bezpochyby zařadí spolu s pracemi Alice Velkové, Josefa Grulichy či Markéty Pražákové Seligové mezi základní historickodemografické výstupy, které spoluurčují současný trend českého historického bádání.

Šárka Nekvapil Jirásková